Елисавете Николаевне Смирнитской [1]

от щирой любови посвящает Основьяненко

Що то є любов? Багато про неї і пишуть у книжках, і розказують, та бачиться мені, що усе щось не так. Потурати хлопцям, молодим парубкам, що вони розказують і про яку вони любов кажуть! Оттак, аби б тільки. Поговорив з дівчиною — вже й каже, що полюбив, а частісінько не зна, яке у дівчини серце, яка душа. А того не зна, що без сього не можна нікого любити. Коли б же то поговорив, так би ще туди-сюди; а то тільки зобачив, що на ній скиндячки красивенькі, запасочка шовкова і сама уся чепурненька, що пригляділася із усіх: от вже, каже, і полюбив, і вбивається за нею… А як ще в неї на шиї намиста разків десять та хрестів три-чотири, так тут вже зовсім вмира… На другий день побачив не то красивішу, а тільки іншу, вже вп'ять сю любить, а про учорашню і не згадує! Чи се ж любов?

Інший, та нігде правди діти, таки прямо скажу, і інша, слухаючи, що у вічі його або її похваляють: "Яка гарна дівчина, яка моторна, чепурна!" або: "Який красивий парень, який штепний, бойкий!" — от серденько заграло, і здається вже, що кріпко полюбила того, що хвалить. А се він або вона не кого любить, як себе, і дума, що отеє правду так у вічі і кажуть. Так се вже не любов, а дяка, що мене похваляють, та що весело мені про те слухати. Отже, далебі, що се не любов, а так — іграшка, вітер! Вітром навіяло, вітром і вижене.

Та чи мало в людей через що зоветься "любов"? В них любов і через карії очі, через довгу косу, через рум'янії щоки, через гарну плахту, через вишивані рукава, через танці, через проворство… та я ж кажу, що і через намисто, і через усяку

худобу, усе в них "любов"! І там, кажуть, любов, де її і ні капелинки нема.

Послухайте мене; я таки пожив на світі, бачив дечого чимало на своєму віку, а що й чував від стариків; бачив і добро, і худо, розберу потроху, де чорне, де біле; бачив я, живучи стільки на світі, усякі любові і який з них товк бува; так от що то є "щира любов".

Щира любов не приглядається, чи карі, чи чорні очі, чи з горбиком ніс, чи біла шия, чи довга коса: їй до сього овсі нужди мало. Часто бува, що один одного не дуже і розгляділи, не мовили промеж собою ні словечка, не знають, хто є і відкіля; а вже один одного зна, один одного хоч де, то пізна, один на одного дивиться, один без одного скуча, і, якби могли обоє, кинулися б один до одного, зчепилися рученятами та й не розлучалися б повік.

От як так одна душа другу знайшла, що як сестри собі рідненькі, як серце з серцем здружилось, то вже їм і не можна нарізно жити, треба їм зійтися, треба їм одно одному втіхою і порадою бути. Такі не довго будуть дожидати: скоро зійдуться, мов давнішні приятелі, буцімто були колись укупі, розрізнились, а тепер знов зійшлись. Стануть промеж себе розговорювати: думка в них одна, речі знакомі, обоє однаковісінько об усім розмишляють, обоє об усім однаково знають, одного хотять, одне люблять, одного не хочуть, одного цураються.

Так бува меж людьми, усе нарівно, чи вони чоловіки, чи чоловік з дівкою, чи жінки промеж себе. Тут тільки душі себе знають, а до прочого діла нема. Аби б тільки вони вдвох, то їм ні до чого діла нема: їм і скрізь хмари сонце сяє, їм і під дощем сухо, на морозі тепло, у пустині весело. Мовчать, а один одного думку зна; одному горе — другий точнісінько так же стражда; одному весело — другий усе своє лихо забув. Одному треба

ниточку, він рад усю худобу віддати; один захоче що достати, другий турбується, нічого не жаліє, усе кида, аби б його удоволити. Одному приходиться слізку пустити, другий усю кров свою рад віддати, щоб оборонити його од того; одного притісняють, зобиджають, другий за нього хоч на муку, хоч на смерть готов. Коли одному з них приходиться постраждати, довіку у біді жити, другий, не думаючи довго, сам йде у біду, аби другому було добре. "Постраждаю, каже, і не витерплю: вмру? Дарма, кого люблю, защищу від біди, збавлю від горя".

От сама щира любов, хоч меж нами, чоловіками, хоч меж жіночим родом. Нема мого нічого — усе приятелеве. Не для себе живу — для приятеля, як і він для мене.

А як така любов та народиться меж парубком і дівкою і возьмуться вони меж собою, так от благодать господня! Живуть як у раю: не тільки сварки і лайки меж ними нема, та й думки противної одно против другого не зна; одно другому дивиться у вічі, як би вгодити, як би розвеселити.

Коли ж, полюбившись меж собою, парень з дівкою та бачать, що їм зовсім не можна побратись, а хоч поберуться, так друге через нього буде страждати, біду терпіти, так він лучче на усяке горе сам піде, сам повік щастя не знатиме, зайде далеко від другого, щоб про нього й не чути було, аби б його другові не було лиха, аби б від нього відвернути біду…

Ви вже, знаю, скажете: "Так, Грицьку, се меж чоловіками так так, а меж парнем і дівкою зовсім не так. їм аби б тільки укупі жити, то вони не думають ні об якій біді. На усе підуть, аби б їм не розлучатись; хоч повік горе терпіти, аби б укупі".

Так, та не так зна самая щира любов. У неї нема своєї волі, свого хотіння, свого щастя. Вона живеть для другого…

Та от усього лучче я вам розкажу саму істинну правду, що не далеко було, а у нашому Харкові. Правда, не теперечки; не знаю, чи водиться де тепер щира любов, а в старовину се діялось, та певно діялось; є ще, мабуть, старі люди, що не дадуть мені збрехати.

Хорощий город Харков, великий, веселий; що церков божих, що панських хоромів, що казенних домів, як є палати, школи усякі — і для паничів, і для ради панночок, святого владики хороми, пошта, потюремний замок, — батечки, яких то домів у ньому нема! Хороші та великі, та усе муровані, та верхи зеленою краскою розмальовані… Або дзвіниця серед города що каже. Коли хочеш верх її побачити, то перш насунь кріпше шапку, та тогді і задирай вже голову, шукай, не вздриш верх з святим хрестом; та й то гляди, що хоч шапка і не злетить, так сам поточишся через спину: така-то висока дзвіниця наша. А скільки ж у Харкові вулиць, так батечку мій! Довгі та прямі, та є і мощені: хоч у саму у велику грязь нестрашно — не зав'язнеш, хоч які поганенькі волики будуть. Так оттакий-то наш город. Я ж, кажу, що якби устав хто-небудь з дідів наших, що годів сімдесят як упокоївся, то і не пізнав би, що воно є таке, не розібрав би, де город самий, а де слободи, що геть за городом були, як ось Митрівка, Гончарівка, Панасівка і усякі прочі. Він би здивовався, якби побачив, що тії слободи стали у самім городі. При ньому отто тільки і города було, де собор, а проти собору жив пан полковник, де тепер суди та палати. Лавок чи було з десяток дерев'яних, так і добре, а щонайлуччий купець був Моренко. І чого то у лавці у нього не було! Був товар усякий купецький, що і для панів, і їх жінок, було дечого і для простого народу. На усю губу був купець. За лавками зараз башта Деркачівська; а де тепер сапожний ряд, була башта Протопопська; а третя башта там була, де спускаємося тепер, їдучи до Нетечі. От і увесь город, а скрізь — де хуторець, дворів скільки і церква, от як на Подолі, за Харковом, за Лопанню. Там, за Лопанню, зараз за річкою, де тепер хороші і великі

хороми, там були озера, очеретом поросліі, а геть дальш стояли тогді панські будинки, великі та хороші, на красу тогді усім були. То були будинки пана Дуніма… Гай-гай! Що у тім домі жила за праведная душа, пані Дунінова! Старосвітська пані. Як їй не дав бог діточок, так вона кохалася у чужих: та у яких! Самих бідніших сиріточок набере, де прочує, та як мати рідна за ними вбивається. Догляда їх, пестує, коха, до розуму доводе; хлопчиків, повиростають, у службу віддасть — гляди, щеголя охвицером; дівчаток заміж повіддає, та усе за хороших людей. А як вмерла, так їм і вотчини свої пооддавала. Оттака була вона, нехай царствує! От її-то хороми красою були на усю Залопань і на увесь город. Недавно ще їх розламали. Там теперечки новий базар.

А геть туди дальше пішли слободи — Панасівка, Гончарівка, а далі, як вистроїли кладбищенську церкву Митрия, так і на кладбищах стали люди селитись, от і Митрівка стала.

— На Гончарівці перший сів, — розказовала мені стара дуже бабуся, я, було, до неї заходжу розпитовати про старовину, — так казала, що перший сів якийсь-то Кузьма Гончар: от від нього, синку, — так мені бабуся розказовала, — і стала Гончарівка. А у нього було три сини жонатих і три невістки, та аж чотири дочки. Та що ж то за дівчата красиві були, так і сказати не можна було! Таки точнісінько як намальовані. А невістки-молодиці, де то вже він їх підібрав! Таки як одна: чорняві, повновиді, як квіточки, рум'яні. Від них-то, синку, і пішла Гончарівка, і дівчата на славу красиві. Не було ні у самому городі, ні по селам нігде, ні меж панами, ні меж попівнами таких хороших та красивих дівчат, як у нас на Гончарівці. Адже ж коли яку дівку захочуть похвалити, то і кажуть: "Яка гарна дівка, неначе з Гончарівки".

— Отже і я, синку, і сама з Гончарівки, — каже, було, бабуся та й стане виправлятись і облизуватись, а вже було їй так,

мабуть, годів дев'яносто — і я була колись дівка не послідня і по Гончарівці. Тепер тільки так щось, чи після лихоманки, чи що, а то і за мною бігали охвицери, як ще тут стояв граф Панін з військом, як Бендер від турка добували. [2]

Отже ж то у ту пору, як Панін стояв у Харкові, а військо скрізь по селам, то і у самому городі, як нігде не було салдатам стояти, так усе стояли по кватирям охвицери та начальники, і великі, і маленькі, а салдати приходять, було, тільки на муштру.

Прийшла весна. Об Євдокії [3] сонечко злизало сніг по горбикам, стало тепленько, увесь народ з города по празникам руша на Гончарівку. І що то: сидільці позапирають лавки, писарі з канцелярії покинуть писати, шевчики, кравчики, свитники, студенти з бурси з своїми спекторами, а часом і учителі, і охвицери, і панки, і настоящі пани, і молоді, і вже підтоптані, усі ж то лавою йдуть… Куди ж то? На Гончарівку.

А чого? Дивитися, як дівчата там у хрещика грають, кривого танця водять. Може б, де ближче подивилися. Адже усюди дівчата грають, усюди весна! Так ні, на Гончарівку, притьмом на Гончарівку. Нігде нема таких дівчат красивих, моторних, жартовливих, непишних, як на Гончарівці. На других не хотять і дивитись, не хотять других і заньматй.

Отже, і город став розселюватися, і якого у ньому народу не завелося, а усе гончарівські дівчата не виходять з слави: та нігде правди діти, і теперечки Гончарівка через своїх дівчат у великій моді.

А скільки там діялось усякої усячини! Не один парнюга з ума сходив від чорних брів якої-небудь Наталки! Не один живчик скручувався від поводу очей Мелашки! Не один батьків син і худобу б свою усю віддав, і у батраки пішов би, аби б його

полюбила Тетяна! Так-бо ні, не на таківських напали. Пожалуй, вони усі були веселенькі, жартовливі, приятельні; а тільки що не так думаєш з нею обіходиться, зараз відвернулась, не дивиться, не заньмай її, вона тебе не зна. "Через вінець, — каже, — я твоя, а коли не так, то цур тобі!"

Я зріс у Харкові, був молод, так як мені не знати Гончарівки!

Нуте, будемо своє розказовати.

Хороші зірочки на небі, та вечірня зірочка красивіша над усім. Поки вона сяє, на неї на одну тільки дивишся, а до других діла нема. Хороші квіточки по садкам: не наглядишся, не нарадуєшся, дивлячись на них: а як зацвіте пишна рожа, так усіх позабуваєш, усі проминеш, а тільки на неї і дивився б усе і її одну бажаєш. Так у ті пори було на Гончарівці. Хороші, красиві, моторненькі дівчата у хрещика грають, хороводи водять, та одна меж ними, як червона рожа меж маківками, як вечірня зірочка меж усіма зірками. Чия ж то така?

Жив на Гончарівці хазяїн заможний. Було і товару скільки там штук, було й поле, був і ліс. Чоловік той сам усім орудовав, держав батраків, і як до усього сам доглядався і порядки давав, так тільки і знав, що год з году усе багатів. Хати були з двома верхами: усередині хата з кімнатою, через сіни противна хата. А на дворі у нього чого то там не було? І загороди для скотини, і хліви, і інбарі, і комори, і виходи… а що у них було? Не збрехавши, можна сказати, що у іншого пана і у половину не було стільки добра, скільки було у сього чоловіка. Ввійдіте ж у його хату, так там-то хороше та прехороше було! На покуті по усім стінам усе святії образи, та усе хорошої роботи, усе Борисівських іконописців, великі і средственні. Усі образи позаквітчовані були усякими квітками: коли улітечку, то справжніми, а на зиму, то робленими з шпалерів; а перед образами висіли на шовковинках голуби, зроблені теж з

шпалерів, та що то за прескусно були зроблені! Таки настояще, як живі. Хто ж то їх зробив? Вже ж пак не хто як Галочка, дочка хазяйська. Що то за дівка була! Чого то вона не вміла: чи шити усяке діло, чи що вишивати, чи яке-небудь діло зробити, усе знала, усе знала, і вже як що зробить, так неначе золотими руками воно зроблено.

Олексій Таранець, на лихо собі, поховав свою жінку ще змолоду, і як в нього зосталася одним одна дочечка-сиріточка, Галочка, так він, жалкуючи свого дитяти, нізащо не схотів узяти другу жінку: бо яка б вона добра не була, а усе буде не рідна мати, а мачуха, не буде від неї сироті добра, та ще із-за своїх дітей, хоч як хоч, а сироту не хотячи зобидить. Як же Галочка була тогді по дев'ятому годочку і видно вже було, що дитина буде добрая, то він і придумав її віддати у наученіє до черниць, у Хорошевський монастир. Там-то вона і була до взросту, і навчилась там усьому доброму. То таки, що знала усе робити по дівоцтву, та вивчилася хороше богу молитись, з страхом у церкві стояти, подавати на бідність, батька шановати, стариків почитовати, і зо усяким звичайною бути, і кому який одвіт дати. Якби її воля, привчилася б і письма: так тогді-бо незвичайно було, щоб дівка та вміла читати, тогді і сама найлучча і багатіша панночка не вчилась і не вміла читати, бо їм сього не треба було. То і Олексій, віддавши Галочку до черниць, просив їх, щоб письма не показовали, а замість того щоб навчили, що треба дівці знати. Каже, було: "Не дівоче діло грамоту знати. Є їм друга робота. Аби богобоязлива була, а то і я їй прочитаю з писанія". Бо Олексій знав письма.

Так тільки через те Галочка і не вчилася читати. Одначе-таки, хоч крадькома, то у молодих послушниць питавшись, то сама прислухаючись, перейняла дещо і зуміла деяке слово легенько по складам зложити і по верхам скаже. Кріпко розумна була: що не вздрить, усе перейме і кожного, хто у неї спитається, навчить і розкаже. На річах була собі смирненька,

не дуже, було, вихопиться з словом; коли ж що скаже, то усе до діла, усе розумно та з порядком.

Олексій, батько її, так той кріпко письменний був: за дяка, хоч де, так справиться. Четь мінею [4] мав свою і усе, було, чита її та й любив, закликавши дяка, говорити з ним з писанія; та як більш читав, ніж пан дяк, то й більше знав, чим нін. Через се часто як зійдуться та, говоривши багато, частісінько і заспорять, і довго собі спорять: той туди гне, а сей сюди. Отже, Галочка, було, прислухаючись, до чого діло йде, і розводить їх, і скаже так по самій правді, не тягнувши руки за батьком. Хоч той, було, часто і розсердиться, що не по його дочка говорить, а після роздума та й скаже: "Правда твоя, Галочко. Що-то, якби хлопцем була, я б тебе дяком настановив".

— Не мудрость требується у дяківстві, — каже, було, кахикаючи, пан дяк, — но паче потребна сладкогласная гортань і кріпкоє знаніє устава.

— Та вже б справились за вас, — каже, було, Олексій та й попотчує дяка, то той і присмирніша.

Не нарадується, було, дух у Олексія, як узяв свою Галочку з монастиря, дивлячись на її розум, що усякому ділу навчилась і добре господарьовала у нього у дому. Частісінько дяковав собі, що не оженився удруге: "Не було б такого порядку у господарстві, а може б, мачуха яка б ще придалась, загризла б бідну Галочку, мою Галочку, втіху мою, радість мою і щастя".

Душі не чув Олексій, так любив свою донечку, і об усім для неї вбивався. Хоч вона нічого і не бажала для себе, так батько усе їй поставляв. Кожнісінький раз, що продасть хуру, що уторгує чим, зараз їй і накупить гостинців, чого тільки здумати можна, що тільки є на світі луччого. Що то були у неї за плахти,

запаски і усяка одежа! Багато було такого, що з самого Шльонська [5] привезено. Намиста з червонцями, хрестів усяких, дукатів, єднусів золотих, бурштинів разками… та чого у неї не було! Сорочечки, хоч і сама тонесенько пряла, а і у будень другої не брала, як з іванівського полотна; а на голові, замість стрічок або лент, що у бога день золота сітка пов'язана. Так їй батько приказовав, щоб щодня вбиралася.

— Я для тебе, — каже, — нічого не жалую, не жалуй же і ти нічого. Спасибі богу, що придбали, не переносиш того за свій вік. Одно зносиш — десять поставлю. Нехай моя дитина перед усіма видна буде.

Чи три, чи чотири скрині превеличенних, усе на колесах, повнісінькі були усякого добра, опріч подушок та постелі, що лежало у коморі, дожидаючи свого часу. А час усе не приходив.

Що то перебувало і старостів по закону, і так людей з річами, щоб-то висватати Галочку. Щодня, було, плавом пливуть. Гончарівські парубки, бачачи раз і десять разів, що не теє, перестали і думати об Галочці. Та пробували городянські, і хуторянські, і з яких-то сіл не було. З усіх місць, та аж із Водолаги, аж туди чутка про Галочку прийшла, відусіль засилали старостів. А які люди були хороші! Вже не будемо казати про свитників, ні про шевців, тим, було, Галочка тільки всміхнеться та губонькою підморгне, то тільки почухають у потилиці та й підуть не оглядаючись. Така честь була і хліборобам, хоч би і один син у батька був, не дуже вона на се дивилася. Сікалися і міщани, і купці; залицялися і поповичі, так і попадею не хотіла бути. Та що то, наїжджали і такі, що, опріч усього і усякого добра, мали свої виннички і горілку добре збували; так і тим Галочка, було, подякує за їх працю та й скаже любезненько: "Що ж мені, люди чесні, робити, коли ваші женихи мені не по натурі".

Батько тільки, було, і зна, що зостріча та проводжа людей, і від нього був усім однії одвіт: "Як дочка захоче. Я не приневолюю її ні за кого, положився на неї". Бо і справді так було: він їй сказав ще попереду: "За кого, доню, пожалаєш, той мій зять буде, хоч за самого біднішого, аби тобі люб'язний. Хвалити бога, худоби і усякого добра буде у тебе стільки, що і па десять віків буде, аби жилось. Вибирай сама, хто тобі по серцю, і скажи мені: чи прийдеться тебе на сторону віддати, чи у прийми кого узяти, — мені усе однаковісінько, я усюди за тобою піду".

Оттим-то Галочка і не йшла ні за кого, що ще не трапився їй ніхто з парубків, щоб по серцю був, дожидала свого. А дожидаючи, не дуже журилася, бо знала, що сяк-так, а буде такий, що вона його пособере. А тим часом гуляла з подружками, як птичка у аері: була веселенька, як день у маї місяці, жартовлива, як вітерець у садку меж квіточками, приязніша до усякого, як красна весна, звичайна против усякого, як панянка, а роботяща, як бджілка, і як та робила усе медок, так і у Галочки усяка робота була до діла і до добра. Через увесь тиждень, по будням, ніхто її не побачить нігде і ні з ким, хоч з дівчатами чи з молодицями: усе за роботою та по господарству, цілий день рук не поклада. Не видно було її ні на вулиці, як звичайно дівчатам збиратися та пісеньок співати, і на вечорниці ніколи не ходила; а от вже на ігрищах, па Купала, весною у хороводі, у ворона, у хрещика, — тут вона рада була грати з подругами. "Бо, — каже, — се удень і при усіх людях. Усі бачать, що я роблю, як граю, і ніхто на мене нічого не вигадає".

От затим же то і сходився увесь харківський мир з півдня па Гончарівку, бо тут вже, певно, усяк надіявся її побачити; опріч же того, нігде було її уздріти. І що то збереться народу на Гончарівській вулиці! Молоді паничі окроме собі кучею так і ходять, усе щоб так стати, що як буде Галочка кривого танця вести, так щоб пройшла мимо їх: хоч би їм подивитися на

Галочку — і то з них! Купці позабували свої лавки і замість того, щоб розщитовати, які, на чім і скільки баришів узяти, знай дивляться на Галочку і розщитують, як би так, щоб і вона любенько та веселенько глянула. А там приказні, що охочі самі грошики лупити, а тутечки вони б що-небудь дали, що хоч би постояти біля Галочки. А вже про шевчиків, про кравчиків і про усяке парубоцтво вже і казати нічого: стоять поодаль та тільки облизуються. Та не то що: і ритористи, і хвильозохви [6] гурбою пришвандяють з своїми спекторами, що ходять вже у довгополих халатах і вже з заплетеною косою, що стоїть та тільки плямка, поглядаючи на таку дівку, як є Галочка… О, що б то робив! І хочеться-то йому і зачепити її, та й не сміє і соромитися, та й навчить другого край себе і скаже: "Доміне Кутієвський! Як буде Галочка бігти мимо мене, то ви пхніть мене на неї, буцім я нехотя її заняв". Так що ж бо: доміне Кутієвський пхне, доміне Пузановський поточиться, зачепить Галочку, а та швиденько одскочить, як муха відлетить, то доміне — плюхентус у грязентус і закаля свою пикентус (себто по-латинському, як вони, морочачи людей, говорять). Не поженихався нітрохи, а сміху з себе наробив. А щоб вас з школярами! Вони нічого до пуття не доведуть.

Та коли правду сказати, так скільки там не було усякого народу, так ніхто ж не поживився нічим від Галочки: хоч би хто з купців, з міщан, з усяких паничів та хоч би і з самих охвицерів, що й самі по собі бойкі: ти йому слово, а він тобі десять відріже. Ще тільки що вийде Галочка з свого двора, озирнула очицями усіх, що зібралися тут, вже вона й зна, як мимо їх пробігти, щоб і подивитися на неї кому не досталося. Тільки добіга до якої кучі, де вже зна, що на неї пильніш усіх дивляться, тут вона очиці опустить у землю. А що за оченята були, як є самий спілий терен-ягодка, та так скрізь і бігають, аж сяють; і не пив би, і не їв би нічого — усе б у них дивився, бо, дивлячись у них, так гарно, так весело, що не тільки розказати не можна, та і не тямиш сам себе з якої-то радості. Так вона-бо зараз і напустить

свої чорнії довгії вії, і скрізь них очиці, мов зірочки скрізь серпанок, так і блистять. І то рум'яна, а то ще почервоніє, як звичайно чесній дівчині, шануючи того, перед ким стоїть або з ким говорить: так така гарна, така красива, що її розказати не можна. Коли бачив хто, як часом бува зимою зоря погорить та червоніє, що аж на снігу віддає, оттака стане і Галочка; і тільки добіга до такого, що вже зна, що хоч словом її зачепить, якраз тут і відвернулася, чого-небудь подругу спитати буцімто. А тут теж біда. Хоч не побачиш її красивенького лиця, так побачиш білесеньку шию, що від бархаток, що єднуси почеплені, іще красивіше віддає: так би і кинувся цілувати таку чепурну шийку!

Зачепи ж її хто словом, спитай об чім-небудь, зараз зирк з-під своїх війок — вже й догадалася, з якою думкою питають її, вже такий і одвіт дасть. Коли чесний, поважний чоловік її пита об ділі, вона зараз уклониться і скаже, що треба, та тихенько, та приятненько, мов чижичок проспіва, та звичайненько, та так розумно, що інший і письменний так не скомпонує. Нехай же з дурною думкою хто її спита хоч об чім-небудь, так тут вона гляне на нього, мов та королівна, та, не кажучи нічого, тільки губоньку піднявши, ніби усміхнеться; то той, що питав, і остався як опечений, почервоніє, стида ради як рак і, позичаючи у Сірка очей, стане ховатися за людей, щоб вже його і не бачили.

Така-то була Галочка Таранцівна, на славу не тільки Гончарівці, та й усьому Харкову краса. Чутка об ній далеко йшла; а що пісень на неї поскладали, так усюди вони пройшли: усе то про Галочку Таранцівну, яка то вона хороша, яка розумна і звичайна. Спитайте на Гончарівці, там ще тямлять, як розказовали про неї діди і батьки наші і яка їй випала планета.

І вже їй було так що годів з двадцять та, може, з сотню пораздавала гарбузів женихам, що з усіх місць до неї

з'їжджалися, а і досі не вибрала собі ні одного парня. Та прийшов же і її час…

Галоччин батько, Олексій, як дівчата і його дочка грають на вулиці і уся Гончарівка збереться дивитися на них і на тих, що аж з города поприходили дивитись, то і він, було, вийде, сяде на колоді з ким з приятелів та й розговорюють, об чім там прийдеться.

Раз сидів він собі там на колоді і де об чім задумався, аж зирк: охвицер іде та прямо до нього, повернувся та й сів рядом з Олексієм, близенько від нього. Олексій, як треба, зараз скочив, поклонився охвицеру звичайно та й хотів дальше відійти, бо не приходилося мужикові рівнятися з його благородієм.

А охвицер його за руку сіп та й каже просто, по-нашому: "Куди ти, чоловіче добрий, устаєш? Сиди!"

— Та ні, — поклонившися вп'ять, сказав Олексій. — Вже нам не подоба проти вас рівнятися, ми й постоїмо.

— Оттак же! Так се я тебе зогнав? Не хочу сього, не хочу. Сідай же, зділай милость, а то я устану і піду собі. Чого тут царамонитись? Хіба не усе равно? І ти чоловік, і я чоловік. Усе ми боже созданіє.

— Як се можна? Ви таки — ваше благородіє, а я…

— Усе однаковісінько. Я охвицер перед солдатами та на муштрі, а ти мені рівний і стар против мене. Сідай же, сідай. — Та сеє кажучи і усе притягаючи Олексія до себе, силкуючися, таки посадив його при всіх на тій же колоді, і вже близенько край себе, і почав з Олексієм люб'язно розговорювати.

Спершу Олексій зопинався, несмілко було йому з таким лицем просто розговорювати, а далі — далі, бачачи, що охвицер душа препроста, і хоч молод чоловік, та розумні слова говорить, осмілився і став, мов з своїм, рівним, про усе говорити. Охвицер його розпитує, а Олексій розказує: де живеть, чим промишляє, і про усячину там говорили аж геть-геть.

Олексій так уподобав охвицера, так уподобав, що тільки б і слухав його розумнії речі; а як охвицер устав, щоб іти додому, бо народ почав розходитись, то Олексій аж не стерпів та сказав: "Будьте ласкаві, ваше благородіє, приходьте сюди і у ту неділю. Я щось вас дуже полюбив і усе б вас слухав. Пожалуйте, приходьте..."

— Прийду, добрий чоловіче, непремінно прийду. Бач, увесь город сходиться дивитися на вашу Галочку; так і я туди ж йду, хоч ще і не розглядів вашої Галочки як треба.

Олексій усміхнувся і не каже, що то є Галочка. А охвицер, одходячи, ще сказав: "Будь же, чоловіче, на сім же місці і на сій колоді сиди, щоб я тебе зараз знайшов. Мені з тобою весело було. Прощай же!"

— Ідіть здорові, ваше благородіє, — поклонившися, Олексій сказав і, довго ще дивлячись за охвицером, усе думав: "Що то за розумна дитина! Молод чоловік, та який приятний! Я б з ним повік жив". І з тим пішов додому.

Незабаром прийшла і Галочка, та чи роздяглася, чи ні, чи поприбирала своє усе, чи ні, а вже і питається:

— Що то за пан з вами, панотче, сидів?

— То такий пан, доню, що благодать господня! Я і не бачив нікого простішого, як він. Не гордий, таки сам своїми руками узяв та й посадив мене край себе. Та що за преумнії розговори говорив. Повік того не забуду. Обіщався і у ту неділю вийти до мене: каже, що йому зо мною буцімто весело було.

Здається так, що Галочка, почувши, що сей охвицер у ту неділю вийде, неначе трошечки почервоніла, так — на одну годиночку, а далі і каже:

— Мабуть, що десь що розумне говорив, бо на нас і не дивився, і хоч я двічі проводила дівчат у кривого танця край самих вас, та він і не зирнув ні разу.

— йому не до вас було: він мені у ту пору розказовав, що, каже, не сонечко ходить, а земля кругом його обіходить.

— Бач що! — сказала Галочка, дивуючись.

— Е, чи тільки він премудрості і розказовав? Коли б ти послухала його!

Галочка — хто її зна, чи вона утомилася, граючи з дівчатами, чи що, а щось не така веселенька була увесь вечір, як завсегда. Усе більш мовчала. А як лягла собі спати, то здихнула і подумала собі: "Чому се пани красивіші від простого народу?..."

Як се було коло теплого Олексія, [7] так уранці дуже гарно надворі було: сонечко сяло, зогрівало увесь мир, берези починали розпукуватися, травонька зеленіла, і вже і проліски у садку Олексієвому процвітали, так було хороше, та хороше, що аж дух радовався. Галочка устала веселенька, рум'яная, красивіша і вона здавалася; упоравши, що треба було, сідаючи за роботу, перелічила, скільки день зосталося до тії неділі...

Мабуть, затим, чи вспіє докончити свою роботу… Одначе, лічивши, як сказала: "суботонька, а там і неді…", та вп'ять щось-то зарум'янилась трошки та ніби усміхнулася, махнула ручечкою і сіла швидше за роботу.

— Таточку-голубчику, — сказала Галочка, як увійшов батько, управивши батраків, — се мені навдивовижу! Як таки можна, щоб сонечко стояло, а щоб земля ходила? Се, мабуть, панські вигадки!

— Ні, доню, зовсім не вигадки, воно так і є. От як мені учора охвицер розказовав…

Тут Галочці щось веселенько стало на серденьку… Мабуть, вона зрадовалася, що почує, що і як у божому світі

робиться. Може…

Батько їй багато розказовав, що чув від охвицера, і закінчив, що розумнішого чоловіка ще і не бачив. А Галочка йому у відвіт тільки і промовила: "Еге!" — а то усе слухала пильно, і усяке слово запримітила, і жалковала, що нікому їй розказати того усього, що охвицер казав батькові.

У середу Галочка здихнула та й подумала: "Як то ся неділя довго йде! Скільки вже днів, а ще й досі середа! До неділі ще…"

І вп'ять вона закраснілася…

У суботу увійшов Олексій у хату швиденько та й каже: "Знаєш, Галю, що я надумав? Охвицер зовсім не пишний і овсі не гордий. Закличу його до нас полудновати завтра". Галочка так і сторопіла. Дума і не зна, що сказати.

Батько вп'ять її спитав: "Чи добре так, чи як думаєш?"

— Та воно б то, пожалуй, добре, — ледве промовила Галочка, — так глядіть тільки те, чи піде ж він до нас, до простих мужиків?

— О, я знаю, що піде, — сказав Олексій. — Коли посадив мене край себе і казав, що ми перед богом усі рівні, так такий вже не одцурається від хліба-солі. Та і що ж? Зберімося, налагодьмося, а не прийде — як хоче.

— А що ж ми йому налагодимо? У нас панського нічого нема, та й не знаємо, що для панів треба.

— Дурна ти, душко! Не усе однакому хліб-сіль бог дав, що пану, що усякому чоловікові? Чого тут? Що є, то й подамо. Ми не пани, і він зна, що в нас панського нічого нема. Та й об тім не турбуйся. Я постачу усе. Ти йди собі на вулицю грати, а я покличу Домаху: та була у пана наньмичкою, та зна, де, що, як зварити. А ти не турбуйся ні об чім.

Як же таки Галочці, будучи хазяйці, та не турбуватись! Роботу свою заховала, кажучи: "Вже тепер ні к чому починати квітки вишивати, вже суботонька. Я лучче нароблю квітків з шпалер та заквітчаю святії образи; он і голуби вже старенькі, треба новеньких зробити, та і піч, бач, як поколупалась!"

От і покликала зараз наньмичку і звеліла усю ту глину на печі, що поколупалася, стерти та новою позамазувати скрізь. Бо піч була з зелених водолазьких кахлів та на спаях червоною глиною позамазовано, так так хороше було, що не то що!...

Наньмичка піч пора, батрак долівку землею рівня, де повибивалося, а Галочка в'яже квіточки, та які вміла, які знала,

самих гарних наробила і голубів новеньких попривішовала. А сама усе турбується думкою: "Коли б же гарної рибки придбали! Хто то в них буде куповати! Що то якби мені воля: я сама пішла б на місто та й купила б якої сама знала, щоб не стидно було".

От у неділю чи пообідала мерщій, чи ні, зараз Галочка підмела велику хату, повісила на кілочок чистий рушник, довгий та предовгий та мудро усякими квітами вишитий, накурила ладаном кріпко і заперла хату, щоб не видихалося, поки... У кімнаті стала вбиратися. І що то вирядилася— хороше та прехороше! Доброго нічого не брала, так лучче від простенького; та як же то на ній усе чепурненько, любенько, штепненько — як на картинці. Чи пора, чи не пора збиратись, вже вона і вибігла... Біжить вулицею і землі не доторкається, а на душі так їй чогось-то весело, так весело... Добігла — і дівчат нема нікогісінько... Зирк — і на колоді не сидить... батько ще не вийшов. А вже з десяток халавурів вже і швандяють по вулиці — дожидають збору дівчат.

Що тут Галочці робити? Де їй дітися? "А що за преліниві дівчата, — дума собі, надувши губенята з серця та мотаючи рушником, що узяла підперезатись. — Чи вони сплять, чи що? Але і досі не виходять, а там, гляди, і вечір, а там і піст скінчається. Коли ж ми награємось? Побіжу їх збирати мерщій".

Кинулась у першу хату: там ще обідають. Сердиться наша Галочка, виговорює, поспіша викликати подруг, бо вже, каже, нерано, вже над заходи сонечко, скоро вечір. Кидається по хатам по другим: там ще і не думали збиратися — тільки вбираються. Отаманує наша Галочка над дівчатами, виганяє на панщину, а дівчата регочуться: "Що се, — кажуть, — сталося з Галочкою? То ми, було, зберемося усі та дожидаємо-дожидаємо, поки-то вона вийде, а тепер попереду усіх поспіша. Ще тільки півдня, а вона вже каже: вечір хутко. О, бодай тебе!"

Сяк-так стягнулися. Попереду, було, усе починають вороном, а тогді вже з піснями підуть; так тепер Галочка каже: "Ні, давайте у кострубонька". Ми розберемо її думку: у кострубонька як грати, так треба пісню голосно викликати, а далі, як вмре кострубонько, так треба у долошки плескати. От луна від пісень та від лясків піде, от швидше і вийде... батенько: "Мені до других діла нема", — так думала Галочка.

От і почали у кострубонька. Пішла луна скрізь. Посипавсь народ з усіх місць. Бачить Галочка, граючи у жони, що вже і батько її вийшов і сів на колоді, як зирк!., аж розсердилася: "Чого той Тиміш та сів біля мого панотця? Чи він же вміє з ним говорити?" Аж ось... Галочка понурила очиці у землю та вийшла з кругу, щоб, знаєте, підтягнути рушничок — чи ослаб, чи що; а сама збоку усе дивиться, куди охвицер іде... а він усе йде, та до колоди... от і Олексій, і Тиміш устали, кланяються... Отже, Тиміш і відҐйшов, спасибі йому!

Отже, і посідали охвицер з Олексієм; от Галочці і веселіш стало, що батькові не буде смутно, є з ким розмовляти, є від кого розумних речей послухати. От як повеселішала, зараз і закомандовала: "Ануте у хрещика!"

— Та тривай-бо, Галочко, — закричали їй дівчата, — ще у жони не зограли, а вона вже у хрещика.

Отаман Галочка не слуха їх: розірвала круг, попарувала усіх, настановила гробів, полетіли дівчата, мов пташечки... Еге! То Галочку і тут знати: не біжить, а, мов рибонька, прудко пливе і рученятами не мота, а тільки вихиляється, мов той молоденький ясенок, що легенький вітерець колише його. Піймай же її! Куди! Хіба муха тільки за нею злетить! "Та куди ти, Галочко, усе біжиш? — кричали на неї і ті дівчата, що гробами були. — Усе до колоди біжить, хіба не бачиш, яка там калюжа! Добре тобі, що ти така легенька, що і перестрибнеш через

калюжу, а ми не вдержимося, так так у неї і шубовтнемося. Бач як позабрьохувались!"

— Та то я, дівчата, затим туди біжу, бо тут з гори, так легше…

Так відбріхувалася хитра Галочка, бо овсі туди не з гори було, а трошки горбовато, і попереду калюжа. Та їй нужди мало: вона через ту калюжу, як думка, так і перелетить; а їй аби ближче підбігти до колоди; на колоді сидить… батенько її… а з батеньком… охвицер… та що за хороший! Молоденький, чорнявенький, очиці, як жар, на виду рум'яненький та білий: вже видно, що панського роду… Та як чепурно прибрався!… І як приятельно з моїм панотцем розговорює!… От вже хороший та красивий! Тепер я його лучче розгляділа. Так думала Галочка, добігаючи усяк раз до колоди, і що не робила, як не виспівовала, не зирнув охвицер ні разу ні на неї, ні на дівчат.

Не до пісень-бо і не до ігрищів йому було. Він на сю пустоту не дуже заглядався, йому і дівчата байдуже. Він собі був такий чоловік, що коли узявся за яке діло, так вже не доїсть, не доп'є і ні об чому не дума більш, поки не скінча свого діла. Тепер він, побачившися з своїм приятелем, з Олексієм, став йому розказовати про усе, що діялося у нашому царстві: як татари, було, заполонили усіх нас, як командовали над нашими старшими і як здирали з народу останнє, хто що мав; як наші відбилися від татарви, і далі — який цар після якого воцарявся і як цар Петр по усім усюдам дав порядки; усе, усе розказовав з великою охотою і не дивлячись ні на що, що край його діється; бо бачив, що його слуха чоловік розумний, усе поніма і хоче ще більш слухати, щоб усе знати. Олексій так би і не одійшов від нього і, бачачи, що вже не з так рано, став пильно прохати охвицера, щоб пожаловав до нього хліб-солі одкушати.

— Піду, мій любезний, — сказав охвицер, устаючи, — з великою радістю піду, бо бачу, що й ти мене полюбив, як і я тебе. Тільки з уговором піду: щоб ні ти, ні жінка твоя, ні сім'я твоя, щоб не величали мене благородієм та щоб не втрачувались для мене нічим. Що ви кушаєте, те і я буду. Усе божий дар.

— Та чим багаті, тим і раді вас, такого доброго і милого пана, угостити. Не положіть тільки гніву за нашу простоту. А як же нам і величати вас, коли ви є ваше благородіє?

— Нащо се благородіє? Кажу тобі — не треба… Ти не салдат, і я не на муштрі; зовіть мене просто: Семен Іванович. — Так розговорюючи, і дійшли до двора, і Олексій увів свого гостя у велику хату. А Галочка бігала-бігала у хрещика, зирк до колоди-нема панотця, нема і охвицера! "Мабуть, вже пішли до нас", — подумала собі та й притихла, і ноги в неї болять, вже і утомилася, вже і нездужає. — Піду, — каже, — додому".

— Куди ти підеш? — гукнули на неї дівчата. — Ще тільки розігралися, а ти вже і втікати. Давайме у кривого танця! Веди, Галю! Без тебе ніхто не виведе.

— Як собі хочете, дівчаточка-голубчики, а справді кажу, що треба додому. Так мені щось… чи з очей, чи що… — і пішла Галочка додому, та перше тихою ступою, а як відійшла дальш від дівчат, так як стріла, і не забарилася добігти.

Увішедши у противну хату, мала причепуритися після бігання, так-бо і руки, і ноги трясуться, і не зна, за що і узятись… Сяк-так, нічого робити, хочеться прийти у кімнату та послухати, як охвицер буде з батьком розговорювати і що розказоватиме, а тут щось соромиться, і не сміє, і боїться; та схопивши що попало, буцім треба сховати, та й понесла…

Увішедши у велику хату, низенько, звичайненько поклонилась гостеві і тільки що хотіла пройти у кімнату, а батько її і зопинив, питаючи: "Чи вже ти, Галочко, і вернулася? А чому се так рано?"

Галочка, ще кланяючись, накинула очком, що охвицер щось розказовав, а як вона ввійшла, так він, уздрівши її, так і замовк, і рука, догори піднятая, так йому і зосталася, а сам так же пильно дивиться на неї, що неначе з'їсти її хоче. Галочка, звичайно, як дівка, се усе підгляділа та ще й пуще засоромилася… Перебігла б мерщій у кімнату і заховалась би, так панотець пита її об чімсь, а об чім — вона і не розслухала. Та вже він удруге спитав, а вона, стоячи перед ним, переминається та червоніє, як є калина, а далі вже намірилася та й сказала:

— Та не знаю… дощ розігнав… там дівчата… тее-то… поїхали…

— Добре, коли при такому сонечку та вас дощ розігнав, їдь же і ти, куди хоч, — так сказав Олексій, усміхаючись, бачачи, що Галочка і речі не знайде, що сказати. Не вспів батько сього сказати, а Галочка вже, як тая муха, улетіла у кімнату.

— Се моя дочка, Семене Івановичу, — став казати Олексій. — Не положіть на неї гніву, що вона так обрябіла при вас і не зуміла одвіту дати. — Галочка притулила своє ушко та й не дише, щоб дослухаться, що охвицер про неї скаже.

А Семен Іванович, дивуючись, і питається:

— Так Галочка твоя дочка?

— Моя, Семене Івановичу.

— Ну, тепер бачу, що тебе господь благословив дитятею. Я чув про неї багато чого хорошого, її кріпко усюди похваляють. Бачив разів зо два на ігрищах, красива показалася мені, а тепер, як побачив ближче, так вона — міри нема, яка красива. А що найбільш у неї-очі. По очам, Олексію, можна знати, яка у чоловіка душа. Істинно, ти щасливий батько, маючи таку дочку добру, розумну та ще і красиву. Я зроду не бачив такої красивої.

Яково-то було Галочці, сеє усе слухаючи?

— Се, Семене Івановичу, що ви мене, по ласці своїй, полюбили, — сказав Олексій, — так вже і дочку вихваляєте.

— Ні, Олексію, істинно так. І вп'ять-таки скажу, що ти щасливий батько. — Тут Олексій став кликати дочку… так куди ж! як їй було вийти? Не сто раз вона чула, як їй і у вічі казали, що вона дуже красива, так то їй і дарма було. А тепер де б вона ділася, чуючи, що охвицер її похваля; а тут батько кличе: треба його послухати, вийти; а як вийти, як глянути на охвицера, коли він по очам усю душу зна?… Скрізь землю пішла б!

Як не виходить Галочка, а Олексій не любив, що його не слухали, пішов сам за нею і став її уговорювати, щоб не соромилась та вийшла, бо треба полудновати лагодити.

— Добре ж, таточку, вийду, вийду. Тільки нехай охвицер нічого мене не пита, поки я не роздивлюся.

Олексій увійшов до охвицера, моргнув йому, усміхнулися обидва і стали своє розговорювати. Збиралася-збиралася Галочка і, як увійшла, забувшись, вп'ять поклонилась, і Семен Іванович вже і не заньмав її, а тільки як куди йде через хату або прибира що, то очей з неї не спустить, і що розказовав

Олексієві, забуде, замовчить, а коли Олексій що розказує, то він і не чує нічого.

Агу, огляділась трошки і Галочка, мотаючись тут перед ними; їй вже не так млосно. Прибира-прибира та, прислухаючись до охвицерових річей, і стане, і дослуха усе. Вже і так, як він не бачить її, вона розгляда його; як же на ту пору гляне він на неї, так де б вона ділася… Се й не раз так лучалося, а усе їй на нього хочеться дивитись, а йому на неї. Серце серцю стало вже вість подавати.

Подали страву, стали вже полудновати. Галочка порається, і присяде, і слуха, що вони з писанія розговорюють. Якось-то Семен Іванович осмілився та об чім-то і спитав Галочку…

Господи, трохи ложки не впустила! І не стямилася, де вона сидить; а далі, нічого робити, одвіт дала. Так удруге, утретє… вже Галочка огляділася, вже сміливо говорить і, бачачи, що охвицер чесна і добра душа і що у нього на думці нічого нема поганого, стала смілива: після полудня, упоравшись зо всім, сіла біля свого панотця і стала слухати, об чім охвицер розказує. А він про усе розказує, чого Олексій і не знав: як у світі поводиться, де які землі є і що для чого на світі є, об усім говорив і усе знав, бо кріпко розумний був. Олексій знай його розпитує то про се, то про те. Вже і Галочка осмілилась, і сама де об чім розпитує, і вже перестала його величати "ваше благородіє", а вже зоветь, як він звелів: Семен Іванович.

Оттак розговорюючи, просиділи і довгенько. Ще б не пустили свого Семена Івановича, так одне те, що нерано, а друге, що дуже далеко йому йти — аж у город: через садки, степком і через гребельки. Тогді так було: де город, а де Гончарівка — кріпко далеко. Олексій, попрощавшись з Семеном Івановичем, проводив його аж геть; а Галочка як сіла кінці

стола, як підперла свою головку білою ручечкою, як задумалася…

— Чи чуєш, Галочко? — крикнув панотець.

— Ох! — та скочила з лавки, та й не зна, що й казати.

— Що се з тобою сталося, доню? Увійшов я у хату — не чуєш, тричі кликнув — насилу розчумалася. Чи задрімала, чи що?

— Так-таки… що… трошки…

— Утомилась, сердешна! Одно те, що набігалася, а тут поралася. Іди ж лягай спати. Бог з тобою! — перехрестив її і пішов.

Сиділа ж наша Галочка, сиділа, думала ж вона та думала. А що думала — хто її зна. Тільки і промовила: "А що ж з сього буде?", та й сплакнула, перехрестилася і лягла вже, так до півночі доходило.

Смутна сіла за роботу наша Галочка, смутна і обідала, чи то пак не обідала, а тільки за столом так. Олексій дивовався і питав її, чом вона нічого не їсть і чому така смутна?

— Так, таточку, щось чи голова… — ні, мені усе нудно та тошно, — сказала Галочка та й здихнула важко.

— Чи не набігала ти, нехай бог милує, лихоманки? "Набігала лихоманку, що і повік не забуду", — подумала Галочка, а Олексій, помовчавши, і сказав:

— Обіщайся у неділеньку у Куряж [8] сходити.

— Атож, таточку; коли б швидше неділенька прийшла.

От того-то наша Галочка така й смутна була, що неділенька далеко: аж через шість день. У неділеньку охвицер обіщався прийти до них… Коли ж то се буде?… Коли дождешся тієї неділеньки, а тут так, що через силу ходжу… Так собі думала Галочка, перемиваючи ложки після обід, як ось — рип у двері, і хто ж то? Семен Іванович!… Галочка усе з рук так і повпускала…

— Сердься не сердься на мене, Олексію Петровичу, — сказав Семен Іванович, увішедши у хату і поклонившися попереду старому, а там і Галочці, — а я до тебе прийшов і сьогодні. Як хоч: мені без тебе скушно. Я люблю з тобою беседовати. Як упорався з службою своєю, зараз і потяг до тебе. Скажи мені по істинній правді: чи не мішаю тобі у чім. Може, ти своє робив? Я у Друге урем'я прийду.

— Та що се ви говорите, Семене Івановичу, — сказав Олексій. — Я б вам не то що, я б усе перед вашим здоров'ям так би і стояв і усе б слухав, що ви нам доброго розказуєте. Знаєте що: коли так, як вам є урем'я, то коли тільки захочете, так прямо і йдіть до нас. І двері, і душа моя для вас відчинені поусякчас. Ви мені ні у чім не помішаєте. Я зранку порядок дам батракам, та і пан на увесь день. І вже мені худоба того не дасть, що ви мені розкажете або, прочитавши, розтолкуєте по ласці вашій. Приходьте ж хоч поусякдень. Чи так, Галю?

— Єй же, так, — сказала Галочка, слухаючи такі батькові речі, що їй здавались так, неначе хто на гуслі їй грає.

— Так, панотченьку! І мені веселіш буде на душі, коли вам весело буде з Семеном Івановичем.

— Так, може, тобі, Галочко, скушно буде, що ти сама собі сидітимеш? — спитав Семен Іванович, пильно приглядаючись їй у оченята.

— І то вже, — сказала Галочка, опускаючи очі-зірки свої у землю. — Буцім я сама собі сидітиму. Адже батенько мене не віджене, коли і я тут буду з своїм ділом. Тут-таки робитиму своє, а тут слухатиму, об чому будете розговорювати або що читатимете. Я хоч і читають, а дещо второпаю.

Так і положилися, щоб Семен Іванович, коли тільки захоче, щоб і приходив.

Та й зачастив же! Що в бога день, покінча своє діло, справить що треба та, не оглядаючись, — на Гончарівку, бачите, до Олексія… більш нічого, йому буцімто тільки його і треба. Тут вони сидять, розговорюють, читають. Олексій розпитує, як що трудне та непонятне для нього у четьї мінеї; Семен Іванович товкує, та так чисто, що неначе в рот кладе; а Галочка так і слуха: забуде і роботу, устромить голку у полотно та й не виводить її, ручку опустила, головку підняла, а очиці — як ясочки, так і не сходять з Семена Івановича… так-то щиро слуха.

Слуха!… Коли б же хто та опісля почав би її розпитовати, що таке розказовав Семен Іванович, то коли б тільки по правді, вона б і сказала, що хоч і прислухалася до усякого слова, та не второпала нічого, бо усе приглядалася, як він гарно говорить та губоньками, що червоні, як та калина, поворочує, і з-за них та зубоньки мелькають, білесенькі та рівнесенькі, як є один; які то рум'яні щоки, які узенькі чорні його брови, — як на шнурочку, а

очиці які ж то! Він казав, що через очі можна бачити душу у чоловіка. Так і є, що правда. Як зирне на мене, то я і бачу, яка в нього душа добра, який він жалосливий до усіх; та так мені його жалко стане… та через те нічого і не розслухала, об чім він розказовав.

Сього Галочка нікому не говорила, а тільки думала собі, як, було, проводить Семена Івановича об пізньому вечорі та ляже на своєму ліжку, щоб-то спати, так їй і не спиться: усе-то силкується згадати, що читав або розказовав Семен Іванович, так-бо не згада нічого… "Нехай же завтра не буду на нього дуже пильно приглядатися, а усе буду слухати, — так скаже, було, Галочка звечора, а удень прийшов Семен Іванович, почав говорити… забула наша Галочка слухати — знай, розгляда його і доглядається, чого учора не добачила, що "он ямочки на щоках його, що так би і дивилася на них; он рученята невеличкі та біленькі, мов у панночки, та як заговориться, як обіпреться рукою об голову та пальцями перебира своє волосся, чорне, як смоль, та м'якеньке, як шовк…"

Оттак і поусякдень Галочка що-небудь знайде у Семена Івановича, чого перш не розгляділа: то голос приятний, то як задумається чого, — а вже щось частенько став задумоватися, — так його жалко: усе б на нього і дивився. А як піде по хаті, так що то за стройний у стану, що двома п'ядьми можна його обняти, мов переломлений, так і вихиляється.

Семен Іванович приносив і свої книжки, та що то за прерозумні! Про усе, про усе там писано було. Олексій, бо він один їх і слухав, не нарадується, було. І розказовав багато дечого розумного. І про себе розказовав, що він є поміщик, що у нього вотчина аж біля Прилуків, укупі з братом, більш чим сто душ; батька і матері нема — померли, брат господарює, а він служить у війську. З братом живуть, як закон велить, люб'язно і согласно; брат йому усе вистача, чого тільки треба, і що він сам

собі вольний козак. "Що, — каже, — хочу, те роблю, ніхто мене ні у чім не силує і не поборонить ні у чім, бо я собі сам пап над собою. Служу у війську, поки треба. Коли стане замиреніє, піду ув одставку та й оже..." Тут щось і замовк та скочив з лавки, ходив-ходив по хаті: усе думав щось собі довгенько... далі схопив шапку і став збиратись додому, а ще то і не пора була: він, було, завсегда просиджує до пізнього вечора, а тут ще тільки сонечко геть-геть спустилося.

Олексій кинувсь, щоб його прохати, щоб ще посидів, бо ще рано, так ні: притьмом ніколи, діло є, треба сьогодні зробити то се, то те... і не впросили його, щоб ще посидів; пішов собі тихою ступою, похиливши голову...

Олексій став жалковати, думаючи, чи не розсердив його чим, так-бо ні: так приятельно розговорювали. "Хіба чи не ти, Галочко, чим його розсердила?"

— Щоб то я, панотченьку, — ледве промовила сердешна Галочка, бо сльози так налягли їй на душу, що й дихати важко було.

— Так бо ні! — вп'ять став розмишляти Олексій. — Ти йому сьогодні і слова не сказала. Не знаю, що се таке є; нехай чи не прийде завтра, розпитаю. — І пішов з хати.

А Галочка як подумала: "А як не прийде..." — та з сим словом як заплаче! Батечки! як то гірко плакала, до самого вечора! А чого — і сама не зна. Такі думки постигли її, що і не придума, що їй і робити: то, дума, може, він занедужав, нікому його доглянути, тяжко йому, може, ще до світу і вмре... Та від таких думок аж з ніг звалилася, прилягла на ліжку, слізоньками обливаючись... "Коли б можна, побігла б, мушкою полетіла б до нього, тільки б глянула на нього, що з ним робиться... коли

нічого, то і мені б полегшало... Коли завтра не побачу його, то, певно, до вечора вмру... Так мені тяжко!..."

Не вмреш, Галочко!... Бо ще дуже зарані, як ще і не приходив ніколи так рано, Семен Іванович вже і йде. Галочка, ще тільки устала, та усе пильно на город дивилася... і трошки згодом вздріла його, та аж за ворота вибігла і, як птичка веселенька, підплигує, щебече до нього ще здалеку: "Чи ви не вмерли, Семене Івановичу? А були ж недужі? Чи чого розсердилися на нас? Що ми вам заподіяли, що ви нас учора так хутко покинули?"

— Нічого, Галочко, нічого. Діло було, більш нічого, — казав Семен Іванович, веселенький вже, і люб'язно усе говорить і не хмуриться. Увішедши з Галочкою у хату, зараз і пита: "Де ж Олексій? Я вже увесь день у вас посиджу".

А вже Галочка і облітує по усьому двору, гукаючи:

— Тату, таточку!... Та йдіть же швидше! Вже прийшов... прийшов, єй же то богу, прийшов!...

— Хто там прийшов? — обізвавсь Олексій від хліва, що заплітав з батраками.

— Та він же, панотченьку, він! Він і не вмирав, він і недуж не був, йому діло було. Сьогодні увесьденички буде в нас, — казала Галочка, розмотуючи руками, а сама чи договорила, чи ні, та вже і біжить мерщій у хату.

— Та хто? — ще таки гукнув на неї батько.

— Та Семен Іва... — більш і не чути було, що Галочка сказала, бо вже вбігла в хату; вже й там кидається, порається,

прибирає, і сама не зна, що воно таке… Небо над нею піднялося, сонечко ніколи так над нею не сяяло; куди не гляне, усе їй весело, усюди гарно, так гарно, що аж сльози її пройняли… Побігла у кімнату, сплакнула трошки з радощів, вмилася, утерлася, прибралася і вибігла до гостя, веселенька, як пташечка.

Вп'ять пішло діло, як і спершу. Еге! Та щось не так вже. Пожалуй, прийде Семен Іванович і веселенький, і розговорливий, і дещо жартовливе скаже і Галочці; та далі чи розказує, чи стане читати, та почне часто поглядати на Галочку, та й змішається зовсім. Як установить на неї свої карії очі, дивиться, забуде, що й говорив, або і читати перестане, і буде на неї довго дивитися… і чого то в очах у нього не побачив би! Там була уся його думка; усе, що було у нього на душі, усе можна було бачити… Що таке — ми будемо знати опісля, а Олексій не дуже в його очі заглядав, він би і не розібрав нічого, хоч би і подивився в них; він, було, тільки дивується, чого Семен Іванович так задумався, та і собі замовчить, щоб не мішати йому об чім там думати.

Одна Галочка трохи чи не знала, що на думці у Семена Івановича: бо як тільки побачить, що він почав на неї дивитися пильно, не так як завсегда дивиться, вона вже не зирне зараз на нього, а похилить голову та голкою шиє, а тільки по роботі копирса, а що дума собі, так хоч побожуся вам, що однаковісінька у неї думка була, що у Семена Івановича… Та як пуститься вона у тую думку, як дасть їй волю, так їй хороше, так весело, що вона і не тямить себе, чи вона на землі, чи у раю… їй здається, що вона, мов пташечка божа, літа попід небесами і щасливіша від усіх людей: та тут і гляне, — на кого ж їй більш і глянути, — гляне на Семена Івановича… та якими очицями гляне… що Семен Іванович вдарить себе рукою, затулить очі, припаде на стіл, довго так полежить, піднявся…

видно було, що сльозинка-друга в очах його блищить… Обітерся, устав, походить по хаті і вп'ять сяде…

А Галочки вже давно тут нема: вже давно у кімнаті… тяжко їй стане, дух захватує, сплакне і поки-то, поки справиться з думками, що увійде до них.

А Олексій, той на усе дививсь по-своєму. Бачачи, було, що Семен Іванович так страждав, приньметься його розпрошувати: "Чого ви так собі, Семене Івановичу?"

— Так щось, нездорово, — скаже, було, він так, аби б що-небудь сказати.

— Чи не викушали б, може, полинькової! Вона кріпко полезна вещ від усього.

О, щоб тебе, пане Олексію, з твоєю полиньковою! Ну, так що прислужився! Від усього, каже, полезна. Ти вже до старості доходиш, так позабував єси, що то є молод чоловік. Не тільки твоя полинькова, та і ніщо у світі не відведе туги від серця, хіба… — Ох! тут і своя молодість згадується!… Якого то дива не робили зо мною і карії очі, і румянії щоки, і біленькі рученята! Годі!… Не хочу згадовать, тільки жаль бере!… Будемо своє розказовати.

Так усе частіш, усе частіш діялось меж Галочкою і Семеном Івановичем. Вже й так траплялося, що хоч він і прийде, то такий же то смутний, такий невеселий, що й слова від нього не почуєш. Сидить, мовчить, часом здихне, а на Галочку, не зводячи очей, дивиться… і з тим і піде.

— Чи не сердиться на нас чого Семен Іванович? Чого він такий чудний став з нами? Як ти думаєш, Галочко? — пита, було, часом Олексій дочки.

— Може, — одвіт повагом дасть дочка, аби б то що-небудь сказати, а сама дуже добре знала, від чого він такий. Та так знала, що відгадувала сама собі, який він прийде: чи веселенький, чи ще більш смутненький. По своїй душі відгадовала і об ньому.

Щодень, щодень Семен Іванович був усе смутніший, як ось і овсі не прийшов... Галочка просумовала, і на другий день не дожидала його: нема, нема і на третій і на п'ятий нема... Галочка сумує, Галочка плаче... то роздума і скаже: "Добре він робить, що покинув до нас ходити... Що з того?... Нехай! Він привикне без нас, забуде... усе йому равно; однаково ж я швидко вмру... не можу його забути!... Хоч сяк, хоч так!... Мені треба вмирати; нехай він живе, нехай любується у білім світі! Нехай і їм світ красується, як найлуччою своєю квіточкою!... Коли б тільки провідав, де я лежатиму, та щоб хоч разочок навідався б до мого гробу!... Земля б стала мені пером, тісна домовина стала б мені за веселую світлицю; запекшіїся уста мої усміхнулися б до нього, замершії оченьки мої глянули б і скрізь насипану землю вздріли б його, сухая рука моя іще б простяглася до нього:... Лучче смерть мені прийняти, лучче моє дівованнячко, і мою молодість, і мою дівочу красу заховати так, як вона є, чим ждати, поки я зсохну, зчахну, що він і не пожалкує!... Смерте, смерте! де ти? Пожалкуй батька від діточок, жінку від мужа, не бери їх: їм хороше на світі жити, не бери їх; озьми мене, нещасну сироту! Мій батько ще не стар, ожениться, дітей бог дасть, мене забуде, без мене привикне, не буде журитись; а мені зачим жити на сьому світі?... Коли він справді мене любить, як я його, так ще лучче тут мені вмерти, бо що з нашої любові має бути? Смерте, смерте, озьми мене! не жалкуй ні моєї краси, ні дівованнячка... Мати сира земле!

прийми мене до себе, приголуб мене і не пусти мене на світ, де нема ні щастячка, ні одрадоньки і ніякої втіхи!..."

Так, було, Галочка поусякдень тужить, і що б робила з нудьги? А Олексій, так той притьмом зажурився! Ні з'їсть нічого до порядку, ні роботою не втішається. У хаті скуча, вийде до робітників: усе, здається йому, усе не так роблять. Сердиться, грима, часом налаєть кого дурнісінько, покине усе, побрів у хату; у хаті сумує, розгорне книгу — і нічого не прочита.

Так сумовавши, у неділю гукнув на Галочку: "Давай, дочко, швидше обідати. Мені діло є у городі". Негаразд пообідав, подякував богу — зараз за шапку і, ворчачи сам собі: "Я не стерплю так довго... пропаду від нудьги", — пішов з хати аж у самий город.

Як осталася Галочка сама, чи поприбирала дещо, чи ні — журба її узяла... Сіла кінці стола, схилила свою головоньку і рукою підперла та і задумалась... Об чім же вона там не думала?., об чім не розмишляла?., чого то не розгадовала?... Тільки що сльозоньки з чорних очей капали на її шовкову запаску...

Не чула, і серце їй звістки не подало, що Семен Іваносич увійшов у хату, стоїть перед нею, дивиться... вона плаче! Він не стерпів, ухопив її за руку та аж крикнув:

— Галочко, чого се ти плачеш?

Господи! Що сталося з Галочкою! Сама себе не тямить. Скочила, дивиться, чи се він, чи ні? І раденька б то, і сміється, а слізоньки, мов той дощик, що скрізь сонця йде, так і капотять. Насилу схаменулася, насилу у чувство прийшла та розгляділа,

хто се є против неї і що схопив її руку і пригорнув її до свого серця, що так і чути, як воно кріпко колотиться…

— Се ви, Семене Івановичу, — насилу промовила словце і стала визволяти тихенько свою руку, буцімто щоб хусточкою зітерти лавку. Зітерла та і стала його прохати: — Будьте ласкаві, сідайте, поки панотець вернеться з города. Вони пішли до чоловіка за ділом.

— Жалко, що нема, — сказав Семен Іванович. — Я й до нього, я й до тебе прийшов… Галю, зірочко моя!… Не можна мені без тебе пробути… Усе тобі розкажу, як я страждаю без тебе. Побачивши тебе уперше, мені здалося, що я знайшов якесь собі щастя. Усе б я на тебе дивився, усе б я тебе слухав, усе б хотів, щоб ти мене взивала по менню, бо ніхто мене так приятно не зове, як ти. Душа у мене стрепенеться, серце заб'ється, і мені стане так весело, так весело. Згляну у твої оченята, що отеє напрасно ти рукою закрила… закрий їх, та тільки слухай. Без тебе я не жив, а маявся: чи справлю хоч трохи своє діло — біжу до тебе. Біля тебе — моя радість, моє щастя, моя втіха! Без тебе мені увесь світ немилий. Не вмію розказати, як весело мені біля тебе… Далі думка така стала приходити: "Галочка тебе не полюбить…" Слухай-бо, не закривайся і другою ручечкою. Я тобі як розкажу усе, тогді роби зо мною що хочеш. Від такої думки я став відвикати від тебе, затим не буду їй докучати, не буду ще більш до неї привикати; перестану овсі ходити, не буду її бачити, швидше вмру: бо, не бачивши тебе і не слухаючи твого голосочка, знаю, що довго не проживу. От я перестав до тебе ходити, усе звав смерть до себе…

— Та і я ж її… викликала, — через велику силу, хлипаючи, промовила Галочка…

— Як се можна? Тобі треба жити! — аж скрикнув Семен Іванович і, ухопивши її руку, став оп'ять казати: — Ти — втіха твоєму панотцеві, ти — краса усьому миру! Тобі треба жити. Нехай я один постраждаю! Як можна мені жити без тебе? Нащо мені і світ, коли мене не любиш!…

— Хто ж се вам сказав, що я вас… — сказала сміливо Галочка, та вже ледве-ледве договорила, га тихесенько, як кропив'яночка закінча свою пісеньку, так вона закінчила, — що я вас не люблю?

— Так ти, мене, Галочко, любиш? — крикнув Семен Іванович, не тямлячи сам себе з радості. І, хопивши її другу руку, став пильно приглядатись їй у оченьки, усе допитуючись: — Скажи, так ти мене любиш?

Де б ділася Галочка! Утекти — не можна: він за руки кріпко держить, а тут ще у вічі загляда і пізна усе, пізна, що у неї є на душі. Що їй робити? Куди очіші заховати? Більш нікуди — припала йому на плече, і не видно йому її…

А він усе просить, та руки цілує, та молить, щоб сказала, чи любить його хоч трішечки…

Жалко їй стало його; а на серці їй весело, так сльози ж так і ллються, і сама не зна чого; за хлипанням ледве промовила: "Я не знаю, як люблять… а тільки усе те, що ви розказовали… то так і мені було без вас… і я не хотіла без вас жити… хотіла вме…"

Вже останнього Галочка і не договорила. Вже Семен Іванович, не тямлячи і сам себе з радості, обняв її, пригорнув до серця і поціловав…

— Що зо мною діється? — сказала тихесенько Галочка, лежачи на руках Семена Івановича, що держить її, цілує, цілує її зовсім нечувственну і стане дивитися їй в очиці та вп'ять цілує. — Що зо мною діється? Мені так хороше, що я не зумію і розказати. Ще як стала знати вас, то, було, як задумаюсь, задумаюсь, то мені тогді було так хороше… Та ні, тепер лучче. Тепер я не знаю, хто я, де я і що я? Я, мов птичка, вибилась з хмарочок густесеньких та темних, біля ясного сонечка літаю. Не страшно мені, хоч по увесь вік горечко, бідонька, усякоє лихо: мені усе байдуже. Я мала тепер таку годиноньку з вами, що і повік не забуду сієї радості… Ви мене любите… ви мене цілуєте, ви мене не покинете ніколи?… — Та з сим словом обняла його ручечками і пригорнула до себе кріпко і, гірко заплакавши, жалібно стала прохати його: "Не покиньте, не забудьте мене. Ви — моя і душа, і серпе, і втіха, і радість. Не вмію, як більше сказати…"

Багато б вона дечого сказала ще, так-бо Семен Іванович не дасть їй слова промовити: цілує її у вічі, руки їй виціловує і усе дякує, що і вона його так любить, як він її. "Тепер, — каже, — я не сирота. І для мене сопне світить. У радості віку доживу… От ідеть панотець, скажу йому, буду прохати…"

— Підождіть, Семене Івановичу, — сказала Галочка, — ще не пора панотцеві нічого говорити. Ще ми не порадились ні об чім… Я ще і тепер ума не зберу усе те розказати, що в мене на думці. Нехай ще опісля, я ще не привикла до свого щастя…

— Як знаєш, так і роби! — сказав Семен Іванович. — Як скажеш, так і я робитиму, бо нічого не знаю і не хочу нічого знати, опріч того, що ти мене любиш… що ти моя… повік моя!…

— Повік твоя, — сказала Галочка і сама від усього серця поціловала його… а далі і розійшлись, бо вже Олексій доходив до воріт.

— Де се ви були, мій милий паночку? — скрикнув з радощів Олексій, увішедши у хату і побачивши Семена Івановича; та аж побіг до нього, кинувся було йому руки цілувати, так той не дав, та обняв і поцілував його. — Я по вас, — каже Олексій, — кріпко скучав та, не стерпівши, ходив аж до вас. Так мені денщик ваш сказав, що ви пішли на Гончарівку; так я, — дай боже ноги! — мерщій сюди. Так і є, що ви в нас. Де се ви були?

— Усякі діла лучилися, — сказав Семен Іванович, — так ніколи було у вас бути, та і сам було так зажурився, що притьмом прийшлося вмирати. — Та, сеє кажучи, глядь на Галочку… А та вже зразу догадалася, до чого він каже, та мерщій і перехопила:

— Ануте, вже не споминайте про смерть. На сім світі так весело, гарно. А там що ще буде — не знаємо. Будемо тут жити у щасті, у любові, аж поки зовсім зостаріємося.

— Так, Галочко, так, — сказав Семен Іванович, не чуючи себе з радості. — Не відганяйте від себе… будемо жити у любові…

Галочка зараз догадалася, куди він гне, та і перехопила його речі, та зараз кинулася поштувати його то сим, то тим: і обідати йому лагодиться подати, і усаджує його… Так що ж бо, Семен Іванович як узнав добро, узнав, що то є щастя від вірної любові, так він нічого і не хоче, і ні об чому і не дума: веселий такий, як ще його ніколи і не бачили, говорливий за усіх… Галочка теж землі під собою не чує, бігає, мотається, у очі йому приглядається, до батенька кидається, веселенька, жартовлива…

І Олексій аж радується, бачачи, що вона така весела; як спитався Семена Івановича, чи буде ж вп'ять часто приходити, так той і загнув, усе наводячи на своє:

— Я, — каже, — не тільки часто буду до вас ходити, та думаю з вами і повік жити, коли тільки приймете.

Олексій глянув на нього… і тільки що мав спитати, до чого він се говорить, так Галочка вп'ять-таки перебила і не дала, не дала увесьденички Семенові Івановичу яке слово об своїй думці сказати.

Гарно, любо, весело минувся увесь сей день, як один часочок, і незчулися, як вечір настиг-треба розіходитись.

Прощаючись, Семен Іванович сказав: "Коли б швидше моє щастя прийшло, щоб я і повік з вами був…"

— Що се він, доню, сказав? — питав Олексій Галочку, проводивши з хати Семена Івановича. — Що се він усе закида, що якби йому повік з нами жити, га?

— Не знаю, таточку, — сказала Галочка, ставивши на мисник то миски, то тарілки. — Чи не против того хіба, що казав… чи кватері їм будуть на Гончарівці… чи що: не знаю-таки.

— Не знаю і я, — сказав Олексій та, дивившись довго на Галочку, як вона вбирала усе, буцім і не вона, далі перехрестив її, здихнув і, сказавши: "Ти моя дитина", пішов у світлицю спати.

Не спати лягла на своєму ліжку наша Галочка! Ні, сон далеко від неї! Узяли її думки та гадки… Тільки і чути її, як важко здихне… сплакне… проговорить: "Що ж з сього буде?…",

та вп'ять за думки. Далі аж голосно сказала: "Чого ж я журюся? Вже, вірно, і він так дума. Так і зробимо, так і житимемо… Що то за гарно буде! Що то я щаслива буду! Аж дух в мене радується! Він мене любитиме, аж поки я вмру; а я вже буду довго-довго жити, бо у щасті… та у вірній… любо…ві…" — та незчулася, як і заснула, думаючи про своє щастя…

Треба ж було так статися, що вранці прийшов до Олексія чоловік, з котрим вони укупі купили лісок, так треба було їм там порядок дати: яке на сажні у продажу, а яке почистити. А як Олексій у сьому велику силу знав, так без нього і не можна було. Сяк-так подумавши, Олексій і поїхав, перехрестивши свою Галочку, і, нічого їй не сказавши, тільки пильно їй у вічі подивився. Так не на таківську-бо напав! Та знала його думку та сама собі опісля і сказала: "Ні, таточку! Ти ж й сам учора сказав, що я твоя дитина…"

Незабаром вже Семен Іванович і тут. Як зійшлися, так буцімто цілий год не бачились. Намилувавшись собі, як є меж молодими парубком і дівкою, що хотять собі побратися, Семен Іванович посадив Галочку біля себе і став казати:

— Не буду тобі, Галю моя мила, розказовати, яке ти мені щастя дала, полюбивши і мене, як я тебе люблю. Коли мене щиро любиш, так душа твоя знає теж щастя.

— Знає, мій соколику! Та нема таких річей, щоб його розказать, — так сказала Галочка, приголублюючись до нього.

— Так, моя зірочко! Так і я не вмію усього розказати. І як я знаю своє серце, то знаю і твоє, що як я маю тебе любити по увесь мій вік, то і ти не покинеш мене і не забудеш мене ніколи…

— Хіба ж я захочу своєї смерті? Бо знаю, що якби я не що друге, а тільки б подумала тебе менш любити, то тут би з нудьги й пропала! Через те і живу на світі, що люблю тебе… Жити і тебе любити — се мені однаковісінько. Чи проживе рибонька без водиці, чи розцвіте який квіточок без рісоньки небесної? Так і я не проживу без твоєї любові. Перестанеш мене любити, то я тут зараз і вмру, а усе-таки і вмираючи так же буду любити, як і у сей час…

— Коли мене так любиш, то, Галю, зробиш усе для мого щастя!…

— Що хоч звели, на край світу пошли… та нема на світі такої сили, щоб мене вдержала від любові до тебе; а затим нема того і на світі, чого б я не зробила для тебе від щирої моєї любові…

— Галю! — сказав Семен Іванович, кріпко її поціловавши. — Поберемося собі!… Я не можу без тебе жити… Куди ж ти устаєш?…

Галочка, почувши се від нього, підняла свою головоньку з його плечей, де, припавши, усе лежала, і, випручавши тихенько від нього свою руку, устала і стала поодаль від нього… Господи! бліда як стіна, рученята зложила на грудях, тяжко дише і не зможе слова промовити.

Семен Іванович, здивовавшись кріпко, пита її: "Галочко, чого се ти!… Скажи мені, чи надіятись мені на таке щастя?… Скажи!" — і хотів було узяти її за руку… так вона відступилась ще від нього і, силкуючись, через велику силу промовила:

— Що се… ви… ваше… благородіє, — та з сим словом мерщій ухопилась за стіл, щоб удержатись, а то зовсім би впала; тяжко-бо їй було відрікатись від свого щастя…

— Галочко! — аж крикнув Семен Іванович, сам себе не тямлячи. — Чи се мені так почулось?... З ким ти говориш, кого так величаєш?

— Вас!

— Чи так же тобі зо мною треба говорити?

— Так. Коли ви самі забули, що ви є благородні, так проста дівка, мужичка нагадує вам, що ви таке є, — сказала Галочка вже сміліше і ніби суровенько.

— З чого се ти так почала?

— Вам не подоба того і думати, що ви отеє мені сказали.

— Та що з тобою сталось? Чи се ти, Галочко, так говориш?

— Я, Галочка, дочка обивателя Олексія Таранця, нагадую Семенові Івановичу, що він є благородний, пан, поручик… йому не можна сього і думати…

— Так же ти мене любиш! Так же ти ось тепер завіряла!

— І вмираючи буду те ж казати. Ох, бачить бог, як я кріпко вас люблю і любитиму повік!

— Коли ж так любиш, чому ж не хочеш іти за мене?

— Затим, що люблю вас кріпко, міри нема, як люблю, щиро люблю.

— Коли ж любиш, чом не хочеш мого і свого щастя?

— Моє щастя у моєму серденьку, а пильно хочу, щоб ви щасливі були, і тим не хочу слухати ваших річей...

— Коли ж хочеш мого щастя, чом не хочеш іти за мене?

— Щоб не згубити вас навік, не зав'язати вам світу... Семене Івановичу, я вам не рівня!

— Не говори ти мені сього. Любов усіх рівня.

— Може, і так, поки ми житимемо один для одного, так не можна-бо сього зробити... Об моїй долі, об моїм щасті ви не споминайте, я їх поховала, а будемо говорити про вас. Я не знаю, як у світі, меж панами, усе прочеє водиться, а знаю, що усюди будуть питатись про вашу жінку: відкіля вона, і хто така є? Нехай ви, люблячи мене, і не засоромитесь сказати прямо: "Вона мужичка", та яково вам буде тоді? Усі будуть з вас сміятись, усі осуждати, усі цуратимуться вас, що у вас через жінку уся рідня мужики...

— Яке мені до них діло? Я не подивлюсь ні на кого...

— Так вони подивляться на вас. Попрьокам та сміху з вас кінця не буде. Не стерпите — схаменетесь... і раді б вернуться, та вже не можна. От і возненавидите мене...

— Галю, сього повік ніколи не буде! Нехай мене засміють, розіпнуть, розтерзають — я ніколи не перестану тебе любити.

— Так я ж не кам'яна! Хіба мені легко буде дивитись, що ви через мене і за мене страждатимете, і я, усе теє бачивши, зможу жити? Однаковісінько вмру, як і тогді, як ви перестанете мене любити. Та я об сім і не вбиваюсь. Хоч як хочете мене переряжуйте, научіть усьому, як треба бути панею, та вже

внутрі не переробите: усе видно буде, що я коренца мужичка. Куди ви зо мною явитесь — усюди мене засміють…

— Я усіх покину, відстану від людей, тільки ти мені…

— Не так-бо, Семене Івановичу! Ви розумніші мене у сто раз — і ви знаєте, що сього не можна і не треба робити. Ви собі богобоязливі, ви знаєте, що гріх на світі дурно жити. Усяк, хто може, служить у війську, хто — у суді, хто — крамарює, хто — хліб робить, а усяк довжон жити для усіх, а не маятись без діла. Вам і скучно буде без діла, і ви, побачивши, що гріх так жити, явились би меж людей: так бо я вам камінь на шиї…

— Так так то ти, Галочко, мене любиш?…

— Боже праведний! Чим мені вас ще більш завірити, як я вас люблю? Чи і се вам нічого, що я для вашого щастя на видиму смерть йду? Бо з вами розлучитися — се смерть мені!

— Так не розлучаймося, будемо жити укупі…

— Якби я вас, Семене Івановичу, любила так, легенько, а себе б любила ще більш, чим вас, так чого ж би мені і хотіти? Я собі з мужички стала б панею, муж в мене молодий, хороший як намальований, хоч на місяць, а пановала б; а опісля, хоч би що з ним не зробилося, хоч би він і постраждав що через мене, хоч би і покинув мене, а я собі і байдуже! Він від мене, а я від нього: добра свого і в мене багацько; не кажи мені ніхто нічого: я благородна. Так я-бо вас не так люблю! Волосинка з вас спаде, а в мене серця шматок відірветься: вам тільки біда находить, а я вже страждаю. І тим-то лучче хочу цілий вік мучитись, горе терпіти, усякі муки сама прийняти, аби б від вас маленьку бідоньку відвести…

— Ти саму велику біду мені робиш, ти губиш мене, ти ніж мені у серце встромляєш!…

— А мені легше? Нещасна моя доленька, що я родилася у мужицтві! Пожалуй, якби я була панянка, я б і тогді вас так же б кріпко любила…

— Усе равно! Я тобі кажу, що усе равно, усі ми боже созданіє!

— Так, боже созданіє, та щось мені здається, що не так ви кажете, як воно є. Не однакові зірочки на небесах, не однакова і деревня по садкам. Не буде вишенька цвісти яблуновим цвітом, їй є свій цвіт. Не приньме березонька липового листячка. Не позбере соловейко другої самочки, як з свого роду. Усьому свій закон, а чоловікові — ще й найбільш того.

— Як же ти попереду об сьому не подумала? Зачим же мене полюбила?

— І не жалкую, що полюбила вас, такого красивого, розумного і з доброю душею чоловіка. Щастячко моє, що я вас стала знати, а не кого другого… та ні, я б другого і зроду не полюбила б. Велике і моє щастя, що ви мене полюбили. Ви мене знову неначе на світ породили. Без вашої любові я пропала б. Хіба ж нам не можна так щиро любитися і не вводити один одного у біду? Будемо собі любитися, як брат із сестрою, коли вже нам побратися не можна через саме те, що я вам казала. Коли будемо укупі — щастя наше; треба вам буде куди відлучатися, я знатиму, що й за морем ви за мною скучатимете, як я тут за вами. Звернетесь… як ми тогді зрадуємось! О Семене Івановичу! Що то за жисть наша буде! Бідності не знатимемо, панотця мого шановатимемо, вас люди будуть почитати, як і тепер, ніхто вас ні в чім не осудить, нічим не

укорить; я, глядячи на ваше щастя, душі у собі не чутиму з радості, що такий чоловік любить так кріпко мене, дівку просту, нерозумну, тільки тим і достойну трохи, що любить його — міри нема! Семене Івановичу, нашому щастю люди позавидують, янголи божії порадуються, бо наша любов буде свята, чиста, без усякої дурної думки. Любіть мене так, то я і ви будемо повік щасливі... — Та з сим словом і кинулася до нього, і обняла його кріпко, обливаючи слізоньками.

— Не можна, Галочко, не можна, моя рибочко, зірочко моя! Не зумію тобі усього розказати, що у мене на думці... Та, отже, добре, і панотець приїхав. Буду його просити. Він мене послуха. Тогді що, Галю?

— Тогді і я своє скажу йому. Нехай розсудить...

І розійшлися собі, втираючи сльози, бо обоє наплакалися-таки добре...

Старий увійшов у хату, помолився, озирнув їх і бачить, що вже тут щось є. Роздягся, сів і не требує нічого, щоб там чи обідати, чи що. Галочка стоїть біля печі і ні з місця. Понурила головоньку і дивиться на свої сап'янові червоні черевички... І не йде, щоб там батькові чого пообідати подати. Боїться з хати вийти, щоб без неї Семен Іванович не розказав панотцеві, а панотець щоб зараз і не вдарив по рукам об її долі...

Поглядав Олексій і довгенько; усе мовчачи: далі, треба ж що-небудь казати, от і каже:

— Що ви собі такі чудні обоє? Неначе чого плакали. Один перелічує шибки у вікні, а друга лічить піщинки на долівці. Га? А я, як батько, щоб вам у чім не помішав, так мені не треба нічого

і казати? Га? Може, і так, так глядіть, щоб опісля на себе не жалковали.

Таке вислухавши, Семен Іванович не стерпів, кинувся до Олексія, обняв його і став розказовати, як побачив Галочку уперше і запримітив її, як дальше, дальше полюбив і як тепер любить її... і що то гарно розказовав?

Таки усю свою душу, своє серце, свої думки, усе розказав дочиста, як і Галочці так не зміг розказати. Галочка, сеє усе слухаючи, плакала гірко.

Далі Семен Іванович і сказав: "Оттак її люблю, так її любитиму повік. Не можу без неї жити! Олексію Петровичу! Оддай мені її на мою радість, на втіху, на щастя моє вічне! Хочеш — я вийду у одставку, у тебе житиму: хочеш — до мене перейдемо, будемо усі укупі жити, будемо тебе шановати..." — і багато такого говорив і, плачучи усе, просив.

Олексій усе слухав мовчки і не подивився ні разу на Галочку. А та, сердешна, бліда-бліда, як глина, руки зчепила, серце так і колотиться, душа боїться, і усім тілом трепещеть, думаючи: "Що, як панотець звелить іти — пропала я тогді!..."

Помовчавши, Олексій так сказав:

— Знаю, що ви є чесна душа, і що не розказуєте, усьому воно правда. Ви не такий, щоб позгнущатись над дівкою, а ще більш — щоб погубити її. Вірю, що ви так полюбили мою дочку. Вірю як отець, що йому і нема і на світі нікого красивішого, як його дочка. Якби я був другий батько, то б, може, зрадовався, що моя дитина, моє рожденіє, буде благородна і рід мій буде пановати. Я ж положився так: кого Галочка сама позбере, за кого похоче, то і мій зять. І тепер я проти її волі не піду. Далебі,

Семене Івановичу, що вона мені про вас ще нічого і не говорила. Я сам тільки зо вчорашнього дня запримітив за вами обома щось, та й її не питав і від неї не чув. А бачу, що вже ви собі поговолили об усім. Так нехай же, — сказав Олексій, — так буде, як Галочка сказала.

— Біда моя, панотче, коли ти здаєшся на Галочку! — сказав Семен Іванович, вдаривши себе рукою по голові.

— А що хіба, по-своєму розсудила?

— Вона мені багато наговорила, та усе не до діла. Як чого чоловік не хоче, так вже знайде, що сказати.

— Е, ні-бо, Семене Івановичу, не гнівіть бога! — обізвалася Галочка, хлипаючи біля печі. — Оттут серед нас бог милосердний, тут мій таточко ріднесенький, кого я після бога першого кохаю, так тут я скажу, і у такий час збрехати не можу: нехай чує мій панотець, і чує від мене вперше зроду, що я нікого не любила; вас, Семене Івановичу, полюбила і люблю точнісінько так, як і ви розказуєте, що мене любите. Однаковісінька в нас душа один до одного. І коли б я вам була рівня, я б зразу, не думавши, кинулась би до свого щастя, а то…

— А що ж то? — спитав Олексій. — Кажи, доню, усе, що знаєш; я послухаю і розсуджу меж вами, чи до діла твої речі.

Тут вже Галочка прийнялася говорити, а Семен Іванович став поодаль і знай сльози втира.

Галочка розказала усе те, що і Семену Івановичу говорила: зачим і через віщо не можна їй іти за нього і що, коли її так любить, так і сам не схоче, щоб вона через нього страждала.

Аж поціловав її в голову Олексій, вислухавши усе, далі і сказав: "Доню, мила моя дитино! Я тебе знав і не боявся нічого. Тепер піди собі у світлицю: мені треба з Семеном Івановичем переговорити по-своєму, як єсть я отець своєму дитятеві. Ти знаєш мене, Галю, то і не журися ні об чім".

Галя вийшла з хати, певно надіючись на батька.

— Семене Івановичу! — сказав старий. — Як Галочка душі у вас не чує, люблячи вас, так вона тільки об вас і вбивається, а об собі і не дума. Так я, будучи їй отцем, довжон об ній і об собі подумати. Вийде вона за вас, а місяць-другий не пройде, як ми її побачимо на столі…

— Від чого б се так? — спитав Семен Іванович. — Я її буду зберігати, пилині не дам пасти на неї, від усього защищу її…

— Ви! Так. Ви будете її і любити і шановати. Так люди з'їдять її своїми язиками. Вона в них з мужичок не вийде. І сяка, і така, і через се, і через те він її узяв: нав'язалася на нього, треба було покрити гріх… А ви, Семене Івановичу, грамотні, знаєте, усе знаєте, як важко чоловікові терпіти і переносити худу славу безпричинно. Знаєте і те, що коли про чоловіка пройде дурної слави хоч капелька, то вже і через цілий вік її не збудеш. А у женському полу ще й гірш! Яково ж буде їй, моєму дитятеві, що чиста і непорочна у сім ділі, як голубиця, а сьогодні — ножем у серце, завтра — у ту ж язву… надовго її стане?… — І сплакнув сердешний Олексій.

— Ми самі відцураємося від людей. Будем жити один для одного, не знатимемо нікого. Така жисть самая благочестивая, святая, щасливая…

— Правда ваша. Житимете у любові, у своєму щасті. Бог благословить вас діточками, такими, як і мене наградив дочечкою, на нову вам радість і на втішеніє… Еге! Тут замість того, щоб матері, — я нічого не кажу про вас, я тільки про моє рожденіє, — матері веселитися і втішатися діточками, їм нігде від людських язиків просвітку не буде. Усі на них пальцями штрикатимуть, усі зашиплять: "Мати їх з мужичого роду, нищі, сякі-такі, уся рідня, і діти її такі будуть". Усі будуть їх жахатися, цуратися, попрікати тим, у чім вони і невиновні. А яково се матері? Через них, через дітську славу вона держиться на світі; щоб їм добро було, вона готова на усяку муку, усе перетерпить, душу свою віддасть… О Семене Івановичу! Ви не знаєте, що то є діти для родителів! А тут і у господарстві вашому: ваші-таки поддані, замість того, щоб її поважати, служити, вони будуть попрікати, що й вона така мужичка, як і вони…

— О ні! Я сього не стерплю! Я строго прикажу, щоб…

— І вже по приказу! Коли чоловік сам по собі не знайде поваженія до себе, то хоч не приказуй! У вічі будуть шановати, а за очі проклинати. Достанеться і мені на старості. Усім я буду як більмо ув оці. Хоч як хочете, а й ви під час засоромитесь при людях мені честь віддати, як треба вашому тестеві. Галочка се бачитиметь і наглядатиме пуще, чим я. Вона — моя кров. Через моє страждання, через людські попрьоки, через непорядки у господарстві, через дітський сором за неї і не оглянемося, як ляже вона, моя глубочка, у сиру землю! Не знатиме, сердешна, щастя і покою у замужестві, не буде імітй радості у діточках; у горі, у сльозах, у журбі погасне, як свічечка!… Хороше ж коли ще нічого, а як же у такому ділі, яково є братися по нерівні, цуратися свого роду, та є, може, гріх.

— Ех, Олексію Петровичу! Се ми, люди, вигадали, що то пани, а то простий народ. У бога усі рівні.

— Так, рівні по ділам своїм, як явимося туди. Тут же нам треба знати, що то є начальство. Яково було б без нього?

— Без начальства ж і не можна, і благо нам за ним. А що люди, то усе равно.

— Ох, що се ви говорите! Я просто читати вмію, а таки начитую і розумію, що ще споконвіку, від самого Ада-ма, вже були і благородні, і прості…

— Де се ти, Петровичу, начитав? — аж усміхнувся Семен Іванович, питаючи.

— Нігде ж, як у святій біблії. Адже пам'ятуєте, що Сифа, Адамового сина, рід та звали синами божими, а Каїнів рід — синами чоловіческими. Хоч воно і не те, що благородні і прості, як ми тепер зовемо, а усе одні луччі, а другі нижче. З того-то віку так і пішло. І як сталії мішатися сини з роду Сифового з родом Каїновим, от і умножилися гріхи на землі до ність кінця, і так що бог істребив їх водою. Та й дальш читаємо, що святим мужам повелівалося брати жон усе з свого роду, а не з чуч жого якого-небудь. І у іудеїв-то було одно коліно лучче перед прочими, і часто поминається у біблії: "людне о народ". Так от, бачите, є розличиє. І якби се не було од бога, для порядку на світі, давно б воно перевелось: давно б бог, гордим противний, давно б стребив і скоренив панство, якби воно було не від нього, а від гордості чоловіческої. Сеє усе бачачи, як мені піти против закону і порядку, від бога даного, і у ваш рід благородний віддати свою дитину, рожденную од простоти і мужичества? Не буде благословенія божого! А я сього не хочу ні Галочці, ні усьому роду моєму, коли сам бог благословить.

Довго такого багато говорили і спорили меж собою і із писанія, і так, своїми словами, а таки Семен Іванович не переміг

Олексія ніяк, на тім у той день і зосталося. Усі були укупі, розговорювали люб'язно, і коли Олексій виходив куди до робітників, то Семен Іванович з Галочкою і голубилися, і милувалися меж собою; той усе просив, щоб роздумала та вийшла б за нього, а вона усе свого держалась і, плачучи, просила не згадовати вже більш про се.

— Добре! — сказав Семен Іванович вже перед світом, проходивши усю ніченьку по своїй кватирі і усе думаючи та придумуючи, як би по-своєму зробити. — Добре, — каже, — так зроблю. Навряд чи будуть тогді відговорюватись.

І чи спав, чи не спав тії ночі, а ранком вже і у Галочки.

Голублячи її, сказав, що, спросившись у начальства, їде завтра у свою сторону, аж до Прилуків.

— Надовго ж? — аж злякавшись, спитала Галочка.

— Так що, може, неділі дві або три проїжджу: не близька сторона.

— Зачим же ви поїдете?

— Діло єсть.

— Яке там діло припало?

— Галочко, — сказав Семен Іванович, поціловавши її кріпко. — Невже ж ти думаєш, що я тільки так просто поговорив з тобою і з панотцем об моєму щасті і, вислухавши, що ви мені говорили, так вам і піддамся? Се вже лучче мені живому у яму лягти! Ні, я сього так не оставлю. Поїду додому, озьму від брата, від усіх родичів таке письмо, що вони не тільки

позволяють, та ще і просять, щоб я оженився на обивателевій дочці.

— Кажіть-бо, Семене Івановичу, просто — на мужичці… Еге, бачите, вже ви зарані соромитесь сказати, що оженитесь на мужичці.

— Ні, душко, се не об тім… От, узявши такі бамаги, озьму і від архієрея лист, що нема гріха женитися на нерівні, як твій панотець каже. Та тогді, вернувшись, проситиму своїх начальників, та щоб приїхали, та розговорили вас з панотцем, та і отця протопопа попрошу, щоб з писанія поговорив.

Галочка як вислухала се, аж помертвіла. Звела очиці до бога, а у очицях блиснула сльозинка, здихнула Тяжко, а далі і промовила:

— Ви таки усе своє?

— І вмру з тим і доведу до свого кінця, — сказав Семен Іванович.

— Не знаю, — сумуючи та тихенько промовила Галочка… І увесь той день кріпко чогось-то журилася і не боронила Семенові Івановичу розказувати Олексію, зачим він їде у свою сторону.

Олексій, вислухавши про усе, казав: "Побачу, що ваш брат і що родичі скажуть. Та послухаю, що говоритиметь і духовний чин. Тогді скажу своє посліднє слово — та й робіть, як знаєте".

Галочка, почувши се, пішла у кімнату, руки ламаючи, І через увесь той день Галочка кріпко смутна була; сидить усе против Семена Івановича, дивиться на нього як ясочка, а того, об чім

говорять, того і не слуха. Дивившись, дивившись, вже, видно, як стане їй на серці важко, то вихопиться у кімнату — і що то, господи, плаче!...

Прийшлось прощатись. Галочка вже й міри нема, як плакала! Ціловала його, пригортала до себе, хоче щось сказати, та за сльозами слова не промовить...

Олексій зложив руки, дивиться на се, а сльози і в нього так і капотять.

Семен Іванович, хоч і того сльози пройняли, та усе-таки не такий смутний був. Цілує її і усе просить, щоб не журилася, що він скоро звернеться і щастя своє привезе.

Вже й розпрощались зовсім, вже Семен Іванович вийшов з хати, і Олексій пішов проводжати його... як ось Галочка крикнула: "Семен Іванович, іще вернітесь!"

Живо убіг Семен Іванович і кинувся до Галочки, а вона кинулася йому на шию, обняла його, цілує і силкується промовити: "Уостаннє... Уостаннє..." — так-бо сльози і річ заливають! "Уостаннє цілую вас, — через силу говорила Галочка, — уостаннє прощаюсь з своїм щастям. Не можна мені буде вам такого слова сказати... Не забувайте мене! Не забувайте, як вас я щиро любила і що для вашого щастя зробила!... Прощайте!., Спасибі вам що ви мене любили!., що ви мені дали знати щастя на сім світі... Прощайте навік!..."

Випустила його з рук, ледве дійшла до кімнати та і впала перед образом. Як же почула, що вже уостаннє за ним зачинилися двері, уостаннє загомонів його голос, вона й заридала. Душу свою готова була виплакати!...

— Устань, донечко, устань, не плач, не журися, не вбивайся так! Коли справді, що так його кріпко любиш, то що ж, іди вже за нього… Я хоч і проти ночі, сам піду і приведу його. Не розривайте своїх серденьок! Може, знайдете своє щастя!

— Нехай, таточку, завтра об усім з вами поговорю. На завтра увійшла наша Галочка до свого панотця…

Господи!., бліда та й бліда. Кровинки нема у тих щоках, що до сії пори, як мак, цвіли; очиці її почервоніли і позапухали (видно було, усю ніч плакала), а сама так від вітру і валиться.

Олексій аж злякався, побачивши її таку: "Доню моя мила, — став казати до неї, виціловуючи її, — втіхо моя, Галочко сердешна! Ти ж моє серце розриваєш, страждучи так! Яково мені дивитися, що ти сама себе живу у домовину кладеш!… І я не сплю усю ніч, і я плакав об тобі і об нашому Семені Івановичу. Жалко мені і його. Роздумавши усе, далі помолившись богу, порішився: що буде, то буде, не буду вас розлучати. Усякий гріх озьму на душу свою… Сам постражду, а не відніму вашого щастя". Та з сею думкою і послав батрака до нього, щоб мерщій їхав сюди.

Галочка так і стрепенулася, і спитала бистро: "Що ж?…"

— Лиха година! Батрак вже його не застав. "Чуть світ він вже і поїхав", — сказав денщик.

— Аж мені легше стало! — сказала Галочка, оддихнувши. — Ні, таточку, голубчику! Не робіть сього, не губіть мене овсі і не беріть на свою душу гріха. Не вбивайтесь за мною, се мені важко тільки отею годину, а то і нічого. Тепер, панотченьку, пустіть мене у Хорошів [9]: я там проживу до неділеньки, та тогді вже проситиму зробити послідню мою воленьку.

— Що хоч, доню, роби; куди хоч їдь: ні у чому тобі запрету нема, аби б ти перестала вбиватися так.

— Перестану, таточку, і не буду, коли стане сили сполнити мою думку, коли завладаю з моїм серденьком.

Зібрав Олексій Галочку і випроводив її у монастир. Вона там усе молилася, одговілася, порадилася з черницями, котрі знали її і вміли совіт подати до діла.

Зараз з неділі, у понеділок, і вернулася. Бачить Олексій, що ніби вона стала кріпченька... Смутна, кріпко смутна! Часом так як задумається, так буцім і не зна нічого: сидить собі, мовчить і все руки ломить, та з виду видно було, що вона щось надумала, та боїться панотцеві сказати... А як не те, так і проворненько ходить, і навідується по господарству, і дещо упорає.

У вівторок ранком увійшов Олексій у велику хату і сів житія читати. Галочка, у кімнаті помолившися щиро богу, увійшла до батька, насилу ногами переступа, і зараз пала до ніг отцевських.

— Порятуй мене, таточку, голубчику! — аж закричала Галочка, заливаючися сльозами. — Не дай мені зовсім пропасти!

— Що таке, що, моя доненько? — кинувся її піднімати Олексій, дивуючись, що се з нею таке. — Устань, моя кришечко, моя лебедочко!

— Не встану, панотченьку, поки мене не звеселиш, поки не втішиш, кажучи, що зробиш, об чім я уостаннє тебе попрошу!

— Усе, усе зроблю, моя зірочко! Хіба ти мене не знаєш, що я рад душу за тебе положити?

— Спасибі тобі, мій таточку ріднесенький! Не відкажи і теперечки, — та і устала навколішкн, і цілує його руки. — Панотченьку, голубчику! Віддай мене заміж!

— Добре ж, моя доненько! Насилу ж то ти надумалася! Я і сам хотів тебе об тім прохати. Отеє ж він незабаром і буде. Або наймім кого та і пошлім до нього, щоб швидше їхав.

— Ні, панотченьку! Сховай мене від сії біди! Віддай мене, тільки не за нього!...

— За кого ж, доню, тебе віддати?

— За кого хочеш, за кого здумаєш, таточку! аби не за нього. Поспішай, панотченьку, поки він не приїде.

— Що се ти, Галочко, надумала? Устань-бо та сядь біля мене, пригорнися до мого серденька і розкрий мені свою душу, що се за думка така?

— А от, таточку, яку думку мені не хто, як бог послав. Туж-туж він вернеться, пристане не до мене, а до вас; приведе людей, начальників своїх; а ті — що їм за діло до нашого щастя? — аби б йому услужити — стануть вас уговарювати, прохати, зоб'ють вас з думки об моїм щасті; ви звелите мені йти, а тут ще і моє серденько змовиться з вами... Я піду, усе равно що й на видиму смерть... Скільки я не роздумовала, як то не розбирала, не приходить мені бути панею. Я пропаща усе равно, хоч так, хоч сяк; тільки те, що, пішедши за нього, погублю і його навік! От що мене вбива! Так щоб положити один конець, віддайте

мене, батеньку, заміж! Тогді він, побачивши, що нічого робити, сам покине такі думки і... знайде своє щастя...

— Чи будеш же ти щаслива, доню моя, з ким другим? Чи не погубиш же ти себе, віддавши себе нелюбу, та ще і цілий вік з ним жити?

— І вже моє щастя. Однаковісінько мені страждати приходиться! Хто б не узяв мене, то, коли не він, усяк мені нелюб! Нехай він розв'яжеться зо мною, він розумний, опісля дяковатиме мені.

— Ти ж збавиш собі віку! Ти зажуришся!

— Отеє мені тільки кріпко тяжке урем'я, поки усе сполниться, а там... Таточку! я говіла, я молилася; здається мені, що я добре роблю. Мене бог не оставить, я ще втішу тебе при твоїй старості!

Довго вони собі так розговорювали... І що то як люди з розумом! Порадилися, потолковалися, обсудили діло кругом — так і є: приходиться Галочці, щоб не заїсти чужого віку, йти за свого брата, за рівню. "А то справді, — сказав Олексій, — не стерплю, переміню свою думку, приставатиму до тебе... бо кріпко хороший чоловік... О, що жалко мені його..."

— Тим-то й треба поспішати, кінчати наше діло, а то, як разом набіжить, тогді пропала я!...

— За кого ж тебе, душко, віддати? Вибирай сама; ти знаєш усіх женихів, що ще і недавно засилали людей, скажи — зараз пошлю, і таке весілля справлю, що ну! щоб туга не відзивалася ні в мене, ні в тебе.

— Не хочу я, панотченьку, ні за кого з тих женихів. Вони пишні, багаті, будуть вередовати. Тяжко моєму серцю буде у перші годи, а вони не дадуть мені воленьки і гаразд поплакати об моїй долі. Чи не знаєш, таточку, якого сироти у бідності? Озьми його у прийми, віддай йому й худобу нашу, і мене, нещасну. Він буде за добро, що йому зробимо, нас поважати і мною таки не так буде орудовати. Знайди такого, приведи і скажи мені: се твій мужик; я у ноги поклонюся.

Довго думав Олексій, де і кого узяти, далі і каже:

— Доню, Галочко! Коли так, іди за Миколу!

— Добре, панотченьку, — разом сказала Галочка, а на серце, мов кусок льоду впав, бачачи, що усе ближче, усе ближче зав'язується їй світ. — А хто ж то такий Микола? — далі спитала.

— Микола — круглий сирота, чесного, хорошого роду, тільки бідність така, що й не було, і нема нічого. Я, бачивши, що він є парень розумненький, роботящий, розщот усьому зна, перемовив його від купців, ще йому п'ятнадцятий годок був, і обіщав наградити його. І що то придався парень! За усіх усе зробить, ніколи не заліпиться, хазяйського добра, як ока, береже і, спасибі йому, багато зберіг і доглядів мого. Я його куди треба посилаю з хурою: усе зробить як лучче і розщот у всім привезе. Він, як є меж купцями прикажчик, так він в мене права рука моя. І товариство поважа його: знаєш, часом, бува, зайде спор, лайка; він їх усіх розсудить і по усій справедливості розбере. Та він же собі і чепурний, і моторний, і красивенький…

— І вже, таточку, мені сього хоч і не кажи!

— Так коли так, доню, так так. Коли вже певно намірилася йти за кого-небудь, так іди за Миколу.

— Піду, таточку, з великою радістю. Зділай же милость, панотченьку, поспішай швидше. Коли ж можна, щоб сьогодні нас і звінчали!

— Як се можна? Коли б хоч у сю неділю…

— Приїде, таточку, приїде! І усе наше пропало тогді!

— Вже ж що робить? — треба прибиратися…

— Яке тут прибирання? Чи до танців тут, до скоків? Аби б у закон уступити. Моє сирітське діло. А то щоб часом за приборами ви мені не наробили гіршого лиха!

Радилися, радилися, а далі дочка таки виплакала у батька, щоб завтра вінчатися і щоб не було ніяких порядків, що треба по закону. Каже Галочка: "Він сирота, і я сирота. Чого тут? Покликати самих старших родичів, поблагословитись, звінчайте нас; що бог дасть, пообідаєте, чим здумаєте, попоштуєте гостей, та й розпустити їх. Я не піду ні дружечок збирати і не хочу ніяких пісеньок. Се весілля — теж похорони".

Як сказала, напрохала панотця, той так і положився.

— Треба ж, — сказав Олексій, — покликати жениха.

— Покличте, таточку, — сказала Галочка. — Коли почали, будемо і кінчати.

Старий сам пішов за Миколою, і йдучи і каже: "Чи ждав же він собі такого щастя? Та і я чи ждав же такої долі своєму дитяті?..."

Зоставшися Галочка сама собі у хаті, стрепенулася і сказала: "Тепер, Семене Івановичу, прощай на вічні віки!... Мабуть, що я тебе щиро любила, коли відреклась від тебе, топлю свої молоді літа, дівованнячко; іду на вічнії сльози, на тугу, на усяке мученіє душі, аби б од тебе відвести усякоє лихо... Не кажу тобі, люби мене! — не можна, се проти закону, а згадуй мене у сім ділі, що я для тебе зробила... і як знаєш, так дякуй! Прощай! Настає година, що і вздумати про тебе гріх буде. Прощай, мій миленький!..."

Хусточку усю, що держала у руках, усю змочила своїми гіркими, кривавими слізьми, хоч вижми!

— Тепер, — сказала, — усе покончила. Закрився для мене білий світ, — і стала богу молитися і поклони бити, щоб бог дав їй силу перетерпіти сюю годину, перемогти своє серденько у закон уступити... а там — як божа воля!

То плакавши, то поклони бивши, розкраснілася Галочка. І що то за хороша була! От як бува рум'яна зоря догоряє, а тут чорнії хмари її застилають, і вона ніби спішить красоватись і веселити мир божий, що так би усе і дивився на ту зорю, і хмари поодпиховав би геть, коли б можна було: така і Галочка була тогді. І чого б не зробив, чого б не віддав, щоб вона була щаслива!

Увійшов Олексій з Миколою. Галочка стоїть кінці стола і не глянула на свого судженого. Вона з батраків батькових не дуже кого і знала. І чого було вже дивитись і розглядати, який собі той, з ким тяжкая доля привела жити!

Сівши Олексій на лавці, подумав, здихнув і каже:

— Молодим дуже приговорив я тебе служити в мене і обіщався, коли будеш мені вірно і чесно служити, не зоставити тебе і наградити. Ти служив мені так, що дай боже, щоб і товариш так приглядав добра, як ти вбивався за хазяйським. Спасибі тобі!

Микола низенько поклонився.

— Прийшла моя черга, — казав Олексій, — слово здержати і тебе наградити, Миколо! От тобі одна моя радість на світі, втіха моя, щастя, моя Галочка, одним одна дитина… Озьми її; худоба, усе твоє; озьми і мене в приньми. Не покинь… — та за слізьми не зміг дальш і говорити.

— Тобто як, дядюшко? — пита Микола, поблід, труситься і боїться, думаючи, чи так він чує.

— Так, Миколо, будь мені зятем, кохай, шануй мою Галочку, що бог тобі дає у жону. Зроби її щасливою, і тебе бог не оставить…

— Чи не смієтесь ви надо мною? — ледве проговорив Микола.

— Не який се сміх і не жартування, се важкий, святий час. Я, отець, маючи одним одно на світі дитятко, уручаю тобі його, надіючися, що ти, а не хто другий зробить її щасливою.

Микола так і кинувся Олексієві у ноги і став казати:

— Чи я ж достоїн такої честі? Я круглий сирота: ні роду, ні плоду, ви мене на ноги поставили, ви мене до розуму довели. Я

вас знав, почитав, як отця рідного, за вашу ласку, за ваше наученіє… Об Олексіївні, ось об Галочці, і думати не смів. Хто вона, хто я, мізерний? Чи я ж смію!…

— Коли я тобі її уручаю, — сказав Олексій, піднявши його від ніг своїх, — коли я прошу тебе: будь моїм сином, збережи мою Галочку.

Тут Галочка підійшла і, як ніхто й не ждав, припала до ніг Миколиних. Той силкується її підняти, а вона не дається і просить його: "Ні об чім тебе не прошу, тільки будь до мене добрий, не потурай, коли часом буду смутна, се минеться. Я буду тобі покірна, поважатиму тебе; доведу до того, що ти, бачачи мою добрість, полюбиш мене. Не гюпрікай мені, коли часом… я й сама не знаю, яка я буду. Не вважай тим, а доведи мене до того, щоб я тебе… через тебе мала хоч маленьку втіху, не терпіла б ніякого горя. Поклонімось же наперед богу святому, щоб поміг нам жити, як я кажу: а далі нашому панотцеві, нехай благословить і молиться за нас, за своїх дітей".

Олексій зняв образ святий, молоді стали молитися; от Микола припав перед образом навколішки і каже:

— Петровичу, чи, як ви мені повеліваєте, панотченьку, і ти, Олексіївно! От вам бог милосердний, і перед його образом заприсягаюсь, і перед вами: любити вас, Олексіївно, шановати, почитовати вас, не як є ви моя жінка, а як проти мене господиня… Ніколи і нізащо не почуєте від мене і жодного грубого слова. Буду для вас такий же робітник, як і до сього часу був. Ви над собою волю маєте; ви розумніші мене, ви і мене навчайте. Петровичу! я батька і матері не зазнаю. Ви мені отець і благодітель! Будьте мені, як і були, хазяїном і повелівайте надо мною. Однаковісінько, як і до сього часу, буду за вашим добром вбиватися і так об ньому радіти, як і тепер. Воно, як

було усе ваше, так і буде вашим, і я й сам повік ваш. Тепер на таку волю благословіте нас, панотче!

Тут з ним припала до ніг отцевських і Галочка, і що то плакала!

Олексій їх поблагословив і дуже гарно усе приговорював і просив бога, що їм послати на милость свою.

Далі посадив їх укупі, розказовав, як їм жити, як шанувати, поважати один одного, таки довгенько їм усе говорив.

От посидівши, сказав, що треба прибиратись, бо завтра і весілля.

Микола помагав вже своєму тестеві, у чім там треба було. Припросили то дядин, то сусід поратись. Галочка, у чім душа, туди ж з ними порається і усе поспіша, і усіх приганя, щоб швидше усе справляли, неначе боялася, щоб хто не помішав.

У багатого і є з чого і є кому усе злагодити; так і не диво, що до завтрього усе поспіло.

Зійшлася сама ближня рідня. Подивовалися, потовковали, що як-то Олексій, такий багатий, одним одну дочку та віддає за свого за батрака, та ще і за бідного! Лучче б віддав, хто скаже, за купця, хто за поповича; а хто каже: та, може б, який і пан не погордився б узяти таку кралю, та з такою худобою. І багато такого казали; як же їх обдарили подарками, усе хустками хорошими, і вишиваннями, і платками шовковими, так вони і замовкли, і затихли, надіючись і погуляти опісля по закону.

Вбралася ж і Галочка до вінця, а вбралася ж просто, не узяла з дорогого ні плахти, ні намиста, а так, як звичайно сироті; та що то за гарна була!

От вже справді, як на картині намальована, красива та красива!... Тільки чудно було на неї дивитись у тім, що якось-то була вона і ніби не вона! Очиці бистрі, аж горять, на виду краска у щочечках так і переливається; то часом стане бліда-бліда, то вп'ять рум'янець у неї, як жар, спихне. Піде проворно, порядкує, усіх поспіша... то вп'ять руки опустить, головоньку похилить. І де стоїть, не зна, й що робила, і куди йшла — усе забуде... Говориш до неї — вона не на те одвіт дасть, та стане бистро-бистро глядіти і неначе дивується, чого се люди посходилися і поперев'язовані ходять. Озирається-озирається, гляне на себе і помертвіє... Оттака усе була!

Увійшов і Микола вже благословитись, і що ж — не надів ні тії свити, ні того жупана, що йому Олексій учора під вінець подаровав, а одяг хоч і добру, а просту свиту сірого сукна, і усе на ньому було просто.

— Чом ти, Миколо, не урядився у ту свиту, що тобі тесть подаровав? І жупан було одягти, — так питались його жіночки.

— Не йде діло, — сказав Микола. — Мене панотець бере з наньмитів, і я так батраком довжон явитися перед господа бога, і від нього прийнявши Галочку з своїм щастям, тогді вже стати чим-небудь луччим, а тепер я сам ще по собі нічого.

І поблагословив же Олекій Галочку до вінця, і випроводив її таки точнісінько, як на кладбище. А що вже плакав, плакав — як мала дитина! Тяжко-бо йому було, важко на душі, хоч і сполняючи доччину волю, та яка се воля була!... Се усе равно, якби вона вибрала ніж і просила б, щоб її отсим ножем зарізали!

Йшла бідна Галочка до церкви швидко, бистро і усе поспішаючи: ні на кого не дивилася, нікуди не озирнулася. Під вінець сама підійшла, та як стала на рушнику, кинула очицями на вінці, стрепенулась, як рибочка, підняла очиці угору... так слізочки ув оченятах засяли!...

Одвіт попові, що по своїй охоті йде і що нікому не обіщалася, сказала голосно, на усю церкву. Правду можна було сказати, що усе, що вона не робила, збираючись заміж іти і під вінець підходити, то усе робила мов не о своєму умі, а ніби якась сила вела її до сього против її волі. Душа і розум повелівали їй хоч погибцути, а не довести милого чоловіка до нещасної жизні, з нерівнею побравшися; так серденько-бо не того бажало! Воно кріпко у ній бушовало і хотіло по-своєму зробити: хоч на годочок, хоч на місяць, хоч на деньочок знати щастя, пожити з миленьким, що й він же того кріпко бажа, і, хтозна, може, й не буде нічого такого, чого душа боїться... Так проти таких-то думок Галочка усе боролась, що туж-туж не подоліють її!... І таки посилили б, якби не така у неї душа була, що не піддавалася вередованню серденька, хоч таки і дуже воно жалібно прохало зробити по його. А від сього Галочка, як свічечка, пала, поки стає воску, а як віск догори, так і свічка гасне усе тихше, усе тихше; так і вона кріпилася, щоб стало сили, поки скінча своє діло, а тут за усяким словом, як одчитували молитви, то і вона мов гасла, так що як прийшлося обводити круг стільця, так вона вже і не змогла сама по собі йти, а шепнула старшій дружечці: "Веди мене... бо впаду..." І справді, якби не дружечка, та ще один з дядьків повели її, то тут і впала!

Як зовсім повінчали і стали поклони бити, вона, вдаривши, і не піднялася сама. Кинулись до неї, бризнули водою і сяк-так відволодали її. Не здужала вже сама йти додому, Микола з боярином через силу довели її.

Яке ж і гуляння на такім весіллі? Чи почастували, чи попотчували чим родичів, то так усі і розійшлися.

І що то: хоч як Галочка не чудно виходила заміж за свого батрака, маючи женихів щонайлуччих і багатих, і що так хутко, без зборів, без приборів, без усякого весілля… та й те знали усі, що ще від самого посту учащав до них якийсь-то охвицер, що увесьденички просиджував у них і часто дуже смерком вертався від них, усе сеє знали; так, отже, ніяка недобра слава не проходила про неї, бо одно те, що добре знали Галочку, що не піде ні на яке худо ні за усі золотії гори, а друге те, що тогді не було моди пащековати про людей і шпигати їх язиками. А найпуще на дівочу славу ніхто не смів ні півсловечка нічого сказати. Попробував би що брехнути; так так баки і заб'ють, і вже з брехунів повік не вийдеш. Та й старі приказують, було, молодим: знаєш, не знаєш — мовчи; а коли певно знаєш, що сам що-небудь іменно таке бачив, то й тогді не смій розказувати, а потихеньку скажи старшому, коли що пильно треба, а ні — так і мовчи собі, бо дівчача слава — як біле полотно: пилинка впаде, то й видно. А через такий порядок і дівки, було, бережуться, крий господи як! Сміливо можна сказати: не то що у сотні, у тисячі дівок не було ні одної, як тепер десятками лічи, вулицею проходивши. Святеє діло старовина! Мабуть, не вернеться вона ніколи!…

Вже так що і два тижні, а трохи чи і не більш минулося після того, як Галочка вийшла за Миколу: як ось раз удень старий Олексій сидить у хаті і чита житія. Миколи не було дома — пішов до чоловіка за ділом. Галочка сидить край віконця, зібралася мужикові сорочку шити та покраяла, а тепер і не розбере, що і до чого слідує, та, мабуть, від того і задумалася: ручки поскладала на роботі, головоньку схилила і дума… Та що то за гарна з неї молодичка! Вже іменно не можна було сказати, чи гарніша була дівкою у косах та у скиндячках, чи як тепер — у парчовому очіпку, що їй кріпко пристало, що усе б на

неї і дивився. Личечком собі хоч і кріпко похудла, і рум'янцю на щочечках не стало, та се здавалося, що так їй гарніше було.

Як там сидять собі, аж ось дзвоник… дзвоник… і усе ближче… і якраз біля їх хати і став.

Галочка зирк у віконце… "Ох!" — тільки і скрикнула, руки і ноги затрусилися — ледве устала… і у кімнату б то поспішати, і з місця не ступить.

— Що там таке? — спитав Олексій, не дуже чувши, що щось прибігло.

— Він, таточку, він! — аж задихаючись, крикнула Галочка і кинулася у кімнату.

А тут якраз у двері… і хто ж то? Семен Іванович.

— Здравствуй, мій любезний приятелю, Олексію Петровичу! — крикнув Семен Іванович, убігши у хату, і кинувся його обнімати. — Як, — каже, — собі поживаєш?

— Спасибі богу, — сказав напроти і Олексій, що і зрадовався, побачивши його, а як здумав, що без нього тут совершилося, так у нього душа так і покотилася, і не зна, на яку ступити, і дума собі: "Буде ж тут усього доброго!"

— Де наша Галочка? Чи здорова вона? Вже тепер певно вона моя! Ось, Петровичу, привіз тобі письма і від брата, і від дядюшки мого, старшого брата отцевського. Тут тобі усе добре пишуть, — так казав Семен Іванович, сердешний веселенький, говорливий, і, не дожидаючи над собою біди, сів на лавку, і став доставати тії письма.

— Не турбуйтеся, Семене Івановичу! — сказав старий. — Письма опісля прочитаємо… А може, ви хочете побачити Галочку?

— На, панотче, читай отсії письма, а я побіжу знайду Галочку, що і не зна, що я приїхав, а то б вибігла. Знайду і приведу до тебе, а ти нас поблагослови, як дітей своїх. Тепер ні в чім не буде замішки. — І хотів було бігти за Галочкою, та Олексій і спинив його кажучи:

— Ви вже її не знайдете, вона сама до вас вийде. Та й кликнув: "Галочко, а вийди сюди, душко, на часинку!"

Трошки згодом Галочка і увійшла… Семен Іванович кинувся було як стріла до неї, як — зирк!… — вона ув очіпку… вже молодицею! Він так і обмер, поблід, як стіна, впав на стіл. Далі скочив — і до неї:

— Галочко, що се ти наробила?…

— Семене Івановичу, — стала казати вона йому, ковтаючи сльози, що від самого серця ідуть і душать її. — Панотець мене благословив, і я по самій чистій своїй волі вийшла за чоловіка чесного, доброго… Не приходиться нам нічого споминати. Ще раз довелось мені сказати вам: "Прощайте навіки". Забудьте усе і не споминайте про мене… Я вам розв'язала світ… Ви знайдете своє щастя… а я…

Сльози так і залили її речі… Вона мерщій убігла у кімнату, зачинилась, і чути було, як защепнулась…

Довго Семен Іванович, припавши на стіл, плакав, ридаючи гірко… Далі схопивсь, обняв Олексія, поціловав його, кажучи:

— Прощай, Олексію Петровичу, на вішнії віки! — вдарив себе рукою по голові і вибіг з хати.

Тільки вони його і бачили, і нічого не чули про нього ніколи…

Олексій, зоставшись один у хаті, довго не тямив себе, так йому важко було дивитись, як вони меж собою побачились і як розірвались на вішнії віки! Прочунявши трохи, зараз став молитись богу, що чи не согрішив він тим, що розлучив таку їх любов? "Щоб побратися їм — ніяк того не можна було: і, щоб закінчати усе, треба їй було вийти за другого. Сього і сама Галочка хотіла: я їй вибрав чоловіка доброї душі, чесного, він Галочку не те що любитиме, він буде її шановати, зберігатиме її. Галочка по своїй охоті йшла за нього, вона не цурається його, бачить, як він вбивається об ній, вона і дякує йому… А далі, як Семена Івановича тут не буде, то вона його потрошку і забуде, а він, спасибі йому, і він побережеть її, він не буде показоватися до неї і сам, щоб не розважати нудьги її. Саме важке, у останнє попрощатися, минулося вже. Тепер молитися богу і від його милості ждати, щоб ми усі затихли собі і стали жити без горя".

— Галочко! Вийди, душко, до мене; вже я сам. — Так казав Олексій, стукаючи тихенько до неї у двері. Галочка, а ще лучче сказати, сама тінь її — так-то вона змінилася ув один час! — вийшла, ледве ступаючи, кинулась батенькові на шию, гірко плакала укупі з ним і, не здужаючи стояти, присіла на лавці.

— Се вже уостаннє, — ледве промовила вона. — Боже, прости мене за сю годину! Може, я спіткнулася?… Я чоловік!… Таточку! А ви і Микола не побачите більш моїх слізочок, а далі, далі не замітите ніякої журби за мною!

Олексій, бачачи, що вона кріпко змінилася після того, як побачилася з Семеном Івановичем, приголубив її, просив, молив,

щоб вона виплакала своє горе, що після того їй легше буде, щоб не душила своєї журби, а потроху зовладівала б її.

Галочка вже мовчала, не плакала і — так би то бачиться — слухала його, та нічого не чула, що він їй казав.

Вернувся Микола. Аж вжахнувся, побачивши, яка стала Галочка у короткий час!

Олексій хотів було казати, так Галочка зопинила його і швиденько каже: "Миколо! Отеє був тут Семен Іванович... Ти знаєш усе... він не знав, що вже я за тобою... Добрий! він поплакав трохи... і я не стерпіла! Прости мене, се святі сльози... я вже ніколи не побачу його..."

— Чи же ти винна, що кажеш, щоб я простив тебе, — сказав їй Микола, пригорнувши її до свого серця. — Чи є хто чистіший тебе?

— Годі ж, годі, — сказала вона, силкуючись всміхнутись. — Се хмарка набігла було і вже... ніколи не вернеться. Побачиш, що я любитиму тебе... Поможи мені лагодити обід, панотець наш хоче обідати.

Усе пішло на порядках, як і було сперва; тільки Галочка щодень змінялася. Дуже видко було, що вона силувала себе, щоб і по господарству старатись, або робити що, або розговоритись з ким, зазивала до себе подруг, іногді сама ходила до них, та се усе робила, дуже себе силкуючи: і за роботою, і з подругами бачиться і слуха, що вони розказують, вона усе була у думках; а сльози, так і видно було, що от хлинуть з очей... вона їх здержує, перемага нудьгу свою... І таке їй мученіє з собою ніколи було не минеться їй: не тільки що кожний день, вона кожний час подавалася усе більш, усе більш,

і кожний вечір вона вже була не така, як була ранком. Микола не покидав її, розважав її, у вічі дивився, чого б вона забажала, усе хотілось йому, щоб вона повеселішала, щоб забула журбу свою. Панотець теж розговорював її, щоб вона об чім-небудь другім думала; усе понапрасно! От і слуха Миколу… далі стане дивитись на нього, розглядаючи, мов уперше бачить чоловіка; пізнає його, згадує, хто се такни?., і тут., здихне тяжко та тяжко, від серця здихне, згадавши усе… кинеться до нього і жалібненько, та не плачучи — бо як сказала, так і не плакала ніколи: вже і слізочок не було, усі канули на серце — казала йому: "Бачу усе, знаю, що ти для мене робиш, дякую тобі за твою кріпко добрую душу… та що ж мені робити? Не можу зовладити з собою…"

І не посилила-таки горя свого! Скоро так знемоглася, що не здужала і з постелі устати…

— Миколо, сину мій!… Бачиться… вона нас покине?… — гірко плачучи та вбиваючись, казав Олексій.

— Хіба ж ми достойні, щоб ангел небесний жив з нами? — сказав Микола і швидше до болящої.

Вона не боліла, вона не страждала, а час від часу Догоряла, мов свічечка, засихала, мов билиночка. Тілом хоч зовсім опустилася, так духом була бодра і не боячись дожидала, що їй находить…

— Тепер я помирилась з богом милосердним! — так казала вона, сполнивши усе по закону святому. — Я готова… іду перед суддю праведного і милосердного отця… Він мене не отженеть від себе. Я сполнила самий святіший закон його: душу свою положила за мого друга… щоб відвернути від нього горе!… Себе не змогла, не здужала зберегти… Я старалась… не

змогла… я чоловік! Отець мій буде розбирати моє хотіння… він не зоставить покірної дочки…

Так розговорювала вона, сидячи на постелі своїй, держачи Миколу за руку і припавши головою до батенька… як ось… бачить, коло неї великий світ… чує, кличуть її як-то дуже приятно… вона мов іде угору… зирнула униз… аж батенько її і мужик — над її тілом…

Пояснення слів

Аєр — повітря

Аз — я

Аки — як

Алтин — старовинна російська монета вартістю три копійки

Аще — якщо

Бабак — степовий гризун, має цінне хутро, з осені до весни впадає в сплячку; нероба, ледар

Баєвий — виготовлений з баї, м'якої бавовняної, рідше вовняної тканини

Бакша — баштан

Балянтраси (баляндраси) — пусті розмови, веселі розповіді про щось незначне, несерйозне

Барда — гуща, яка залишається при виготовленні горілки і йде на годівлю худоби

Батувати — різати великими шматками

Бебехи — стусани

Безконечні — вид візерунка, схожий на спіраль

Бельбахи — внутрішні органи; тельбухи

Берлин — карета

Бецман — велика, але неповоротка і ледача людина; здоровило, вайло

Бешиха — гостре запалення шкіри

Бих (бисть) — минулий час дієслова бути

Бібка — маленька кулька овечого, заячого посліду; приправа у вигляді кульки

Біржаник — візник найманого екіпажа. Місце стоянки екіпажа і сам екіпаж називалися біржею

Боярин — товариш молодого, який є головним розпорядником на весіллі; шафер

Брат у третіх — син троюрідного дядька чи тітки

Бришкати — поводитися чванливо; задаватися

Брусувати — їсти що-небудь не рідке

Бублейниця — жінка, яка пекла і продавала бублики; галаслива перекупка

Бузувір — зла, жорстока людина; вживається як лайливе слово

Бумажний — бавовняний

Бунчуковий товариш — почесне звання, яким українські гетьмани нагороджували сипів генеральної старшини та полковників. У XVIII ст. це звання надавалось козацькій старшині при виході у відставку

Вал — товсті нитки з клоччя

Вегеря — вид танцю

Великдень — християнське весняне свято, присвячене воскресінню міфічного засновника християнства — Христа

Вержеся — кидається

Вийомка — конфіскація заборонених товарів

Вильоти — відкидні рукава старовинного одягу

Випити на потуху — випити під кінець, на прощання

Вия — шия

Відкупщик (відкупник) — той, хто одержує право за гроші стягати з населення державні податки

Війя — дишло

Вогник — пухирчастий висип на обличчі

Водохреще (хрещення) — церковне свято 19 січня на пам'ять євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа

Водянчик (водяник) — діжка для води

Возгребіє сотворити — розібрати, розкумекати; розрити

Возклонініє — поклоніння; колінопреклоніння

Возмутити її розанами — побити її різками

Вознепщевати на ім'я — осуджувати мене, наговорювати на мене

Волость — у дореволюційній Росії адміністративно-територіальна одиниця, що входила до складу повіту

Волочити колодку — давній звичай, коли жінки у понеділок на масниці чіпляли нежонатим чоловікам обрубки дерева — колодки; чоловік волочив колодку, поки не відкупиться

Вольна — так у першій половині XIX ст. на Слобожанщині називалися шинки, які знаходились за межами міста і мали право на безмитний, вільний продаж горілки, що була в них набагато дешевша, ніж у міських шинках

Ворон — гра, в ній імітується напад ворона на курчат, яких захищає квочка

Восьмуха — міра, що відповідає восьмій частині кварти

Вотщє — даремно

Всує — даремно, марно

Вухналь — спеціальний цвях, яким прибивають підкову до кінського копита, а також підісок до осі

Гиря — брита голова, голова взагалі; вбога, нужденна людина

Говіти — постити і відвідувати церковні служби, готуючись до сповіді та причастя

Голінний — бравий, завзятий

Горлиця — давній український народний танець

Гоцак — український народний танець, за характером виконання близький до гопака

Граматка — поминальна книга або поминальний список

Гречі (гречe) — добре, як слід

Гривня — мідна монета вартістю три копійки (у деяких місцях дві з половиною копійки)

Гриза — грижа

Губернський секретар — цивільний чин 12-го класу, прирівнювався до підпоручика

Губи — гриби

Дамки — гра в шашки

Дати щипки — ущипнути

Двійло — товста жердина, прикріплена до передньої частини воза або саней, що використовується для запрягання коней і допомагає правити ними; дишель

Денежка — чверть копійки

Дєсниця — права рука

Десяцьке — податок на десятника (десяцького) — нижчого поліцейського чина на селі, якого вибирали селяни

Дистанція — дільниця якогось поділу

Днєсь — сьогодні

Днище — дошка з отвором, в яку закладали гребінь при прядінні ниток ручним способом

Домінус — пан

Домовини — обряд домовлення перед весіллям про гостей, подарунки тощо

Дондеже — доки

До сина — дуже багато, до біса.

Дрібушки — дрібно заплетені коси; вид руху в українських народних танцях

Дружка — дівчина, яка на запрошення молодої бере участь у весільному обряді

Дулівка — наливка, настояна на грушах-дулях

Єгди — коли

Єднус — жіноча прикраса у вигляді монети; дукач

Єлико — оскільки, скільки

Єсте — теперішній час від дієслова бути

Жарнівки — круглі білі камінчики, нанизані на нитку, носилися на шиї у вигляді прикраси

Житія — збірник описів життя Людей, яких церква визнає святими

Жлукто — посудина, видовбана з стовбура дерева, в якій золили білизну — парили, заливши її спеціально для цього приготовленим розчином золи

Жупан — стародавній верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром та позументом, поширений серед заможного козацтва та польської шляхти; верхній жіночий одяг переважно з дорогих тканин

Закавраш (закарваш) — одворот на кінці рукава; обшлаг

Закаляти — забруднити, замазати чим-небудь

Залізняк — ливарник або торговець залізними речами

Занеже — тому що

Запаска — жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру, переважно вовняної, що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки

Заплішити — укріплювати що-небудь, забиваючи клинець (заплішку)

Запола — поділ жіночої сорочки

Заполоч — кольорові бавовняні нитки для вишивання

Засідатель — виборний представник населення, який бере участь у розгляді судової справи

Затого — скоро, от-от

Заушниця — запалення завушних залоз

Збитень — гарячий напій, який готувався з води, меду, прянощів

Збіржа — стоянка візників (збіржаників)

Збудь-вік — старезний

Зді — тут, сюди

Зело — сильно, дуже; літера церковнослов'янського і староруського алфавітів на позначення звука "з"

Зінське щеня — невеликий гризун, що живе під землею, має недорозвинені очі, сховані під шкірою, і зуби, пристосовані для риття землі; сліпець

Зовиця — сестра чоловіка

Золотий (злотий) — на Правобережній Україні місцева назва монети вартістю 15 копійок.

Ідіже — де

Іже — які, що

Іордан — назва церковного свята (19 січня) на пам'ять євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа; місце на річці, де в цей день святять воду

Кабака — тютюн

Кабатирка — табакерка

Кавалерія — тут: орден

Кав'яр — солона риб'яча ікра

Калавур — варта, сторожа

Каламайка — цупка, густа льняна тканина

Каламар — чорнильниця

Калган — трав'яниста рослина, корінь якої використовують для лікування шлункових хвороб або кладуть у горілку, щоб зробити її запашною

Карватка — кухоль

Кармазин — старовинне дороге темно-червоне сукно

Картацький — картатий, із чотирикутними візерунками, малюнками (про тканину, одяг)

Кварта — міра трохи більша за літр; кухоль

Ке (для одн.), кете (для мн.) — і уживається як присудкове слово в значенні: дай, подай; як вигук спонукання до дії: ану, анумо; як вигук спонукання в значенні: глянь, дивись

Кибалка — старовинний жіночий головний убір, що має форму півмісяця

Кинути руду — пустити кров

Китайка — первісно — густа шовкова тканина, яку завозили з Китаю, потім — бавовняна тканина, яку виробляли в Росії

Кладі — вантаж

Клечальна неділя — неділя на зелені свята, коли хату, двір прикрашали клечанням — зеленими гілками

Книш — вид білого хліба з загорнутими всередину краями

Кобилка — грудна кістка в птахів

Ковінька — палиця з загнутим кінцем

Коєгождо — кожний

Козир-дівка — сміливa, спритна, гостра на язик дівчина

Колезький асесор — в дореволюційній Росії — цивільний чин восьмого класу за табелем про ранги

Колико — скільки-небудь

Колода — дерев'яні кайдани на руки, ноги, шию, які в старовину одягали заарештованому

Комісар — в XVIII — на початку XX ст. в Росії урядовець, що виконував поліційні функції; пристав

Компот — перекручене капот, жіночий хатній одяг; халат

Копа — п'ятдесят копійок

Кораблик — очіпок з дорогої, часто золототканої тканини на твердій основі, формою нагадує кораблик, човен

Коренити — ущипливо, дошкульно докоряти, сильно лаяти

Корогва — прикріплене до довгого держака полотнище з зображенням Христа або інших святих, яке несуть під час хресного ходу

Костити — дуже лаяти

Кострубонько (коструб) — весняна танкова гра дівчат; в східнослов'янській міфології — втілення весни, родючості

Коцарювати — виготовляти та продавати килими (коци)

Красна бумажка — десять карбованців

Креймах — гладенький, переважно заокруглений камінець, який діти використовують для гри

Крилас — у церкві підвищене місце для хору, читців праворуч і ліворуч від середніх дверей вівтаря

Куликати — пити (горілку, вино тощо)

Куна — залізна скоба, прибита в церкві, в яку вкладали руку жінки, караючи її за порушення правил пристойності

Кунпанія — компанія

Кунтуш — верхній розпашний чоловічий і жіночий одяг заможного українського населення XVI — XVIII ст.

Купно — разом

Кухва — бочка; глек

Лабети — міцні великі руки; лапи; пастка

Лебедаха — бідолаха

Лепорт — рапорт

Лепський — гарний

Липина — тріски

Личман — пастух овець

Ліпо єсть — годиться, варто

Лоск — тут: безладдя

Лоском лежати — бути неприбраним, неупораним

Лотоки — канали на водяному млині, греблі, якими тече вода

Лунь — хижий птах родини яструбиних із сірувато-білим пір'ям у самців

Люстриновий — пошитий з люстрину — вовняної чи напів-вовняної тканини з глянцем

Люшня — дерев'яна деталь, яка з'єднує вісь воза з полудрабком

Лядвії — стегна

Ляхівка — вид вишитої або вимережаної прошви на чоловічих та жіночих сорочках

Мазниця — посуд для дьогтю

Макортеть — макітра

Макотрус — час збирання маку.

Мандрйка — виріб із сиру та тіста, що має форму коржика; сирник

Мандрьоха — бродяга, повія

Мари — ноші для перенесення мерців

Маслосвятіє (маслосвяття) — церковний обряд помазання єлеєм тяжкохворого чи вмираючого

Масниця — давньослов'янське свято проводів зими, пристосоване християнською церквою до тижня перед великим постом і пов'язане зі звичаєм веселитися та готувати певні страви (млинці, вареники з сиром тощо)

Машталір — візник

Меделян — собака меделянської породи

Меск — мул; виродок

Метелиця — народний танець, виконуваний у швидкому темпі

Миколу звалити — дуже смішити

Милодан — коханий

Мильний — темно-сірий

Миньки (минь) — прісноводна хижа риба родини тріскових

Мойка — кустарне підприємство, на якому промивалась овеча вовна

Моревий — пошитий з дорогої шовкової тканини з полиском

Моркву скромадити — сварити когось

Мотовило — пристосування для змотування пряжі

Мочула — рогожа з волокна молодої липи

Мя — мене

М'ясниці — певний період часу після зимового посту, коли за законом православної церкви дозволяється вживати м'ясну їжу, одружуватися тощо

Наголо — тут: зовсім, цілком; поголовно

Найомщик — підставний рекрут, найманий за кого-небудь.

Намітка — покривало з тонкого серпанку, яким зав'язували поверх очіпка голову заміжньої жінки

На руку ковінька — цього тільки й треба

Невпустительно — з небезпекою втратити

Неглі — ніж, щоб, однак

Недоїмка — не сплачена вчасно частина податку чи якогось збору; заборгованість

Не до шмиги — не до ладу

Нехвалит — перекручено від інвалід.

Носатка — посудина з носиком, що своєю формою нагадує чайник

Обаваніє — очарування, заклинання, заговорювання

Обаче — крім

Обозний — виборна службова особа, що обіймала одну з найвищих адміністративно-військових посад на Україні в XVII — XVIII ст.

Обпатрювати — дбати про чистоту, охайність

Оброть — вуздечка без вудил для прив'язування коня

Овамо — у той бік

Однорал — генерал

Окселентувати — вторувати, підспівувати

Оле — горе; ох

Оттолі — звідки

Очіпок — старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки, часто з поздовжнім розрізом ззаду, який зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся

Паки — знову, ще

Палатський — дрібний чиновник казенної або судової палати

Палестина — тут: батьківщина, рідні, домашні місця

Палявий — перекручено від польовий, стройовий

Панахида — церковна служба по померлому

Пануша — в'язка тютюнового листя

Парлація — прочуханка

Парло — пара в лазні; прочуханка; биття

Парсуна — обличчя; портрет

Пасерб — пасинок

Патика — поганий кінь

Патрувати (пантрувати) — доглядати, дбати про когось

Паче — більше

Пеня — напасть, біда, даремне обвинувачення

Перезва — у дореволюційні часи — частина українського весільного обряду, звичай, за яким родичі молодої після першої шлюбної ночі йшли чи їхали з відповідними обрядовими піснями на частування до хати молодого

Перші п'ятінки — 8 серпня за церковним календарем, на святу Параскеву

Петрівка — піст перед церковним святом на честь святих Петра і Павла (13 липня) — Петровим днем

Пещ — піч

Пилипівка — різдвяний піст

Пинхва — груба витівка, під час якої вдувають через паперову трубку дим тліючої вати в ніс сонного; каверза

Писання — твір церковного змісту

Письмоводитель — службовець, обов'язком якого було ведення канцелярських справ; діловод

Півчварта — три з половиною

Підбрехач — другий сват, який під час сватання допомагає першому свату

Підіск — залізна пластина під вісь

Підтичка — тут: латка

Підтовкачка — той, хто зазивав відвідувачів до корчми і підштовхував їх, щоб горілка, яку воші пили, виливалася назад у діжку

Підстароста — помічник старости

Пінна — хлібна горілка

Пінязі — гроші

Пістряк — прищ

Пічкур — грубник, той, що палить у печах

Плахта — жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотнищ переважно вовняної картатої тканини

Повитчик — служитель канцелярії, який відав діловодством у суді

Повірений — тут: особа, уповноважена іншою особою чи установою діяти за їх дорученням і від їхнього імені

Подушне — у дореволюційній Росії податок державі, подать поміщикові, стягувані з кожної душі податного стану

Поєднати — тут: умовити

Поєлику — оскільки

Поїзд — тут: весільна чи похоронна процесія

Покрова — назва релігійного свята, що відзначається православною церквою 1 жовтня за ст. ст.

Полотняна стіна — ширма

Понеже — тому що, оскільки

Порощати — швидко і голосно говорити, кричати

Посад — місце для наречених за весільним столом

Потуха — розвага

Права середа — двадцять п'ятий день після великодня, так званий рахмаиський Великдень

Превелебний — титул єпископа; гідний великої пошани (вживається при ввічливо-шанобливому звертанні до когось)

Пречиста — назва двох церковних свят (15 серпня — день смерті богородиці і 8 вересня — день народження богородиці)

Привод — місце, де рекрути проходили комісію

Пригребиця — погрібник

Приданки — весільні гості з боку нареченої, які йдуть із нею в дім нареченого

Приказ — орган центрального управління в Росії в XVI — XVIII ст.

Приказний — той, хто служив у приказі

Прикинути — тут: відмовитися від замовляння

Прикладки прикладати — вигадувати що-небудь на кого-небудь; насміхатися

Притча — пригода, подія

Причет — служителі культу при православній церкві; особи, які супроводжують кого-небудь; почет

Проброїтися — провинитися, нашкодити

Проводи — звичай поминати на могилах померлих протягом післявеликоднього тижня

Проскура — білий хлібець особливої форми, що використовується у православному богослужінні

Просто рещи — просто кажучи

Протопопівна — дечка протоієрея (чин священика)

Пущення — останній день вживання скоромної їжі перед великоднім постом

П'ятиалтинний — монета вартістю 15 коп.

П'ятінка — п'ятниця

Ралець — подарунок; бенкет.

Рацея — довга й нудна промова з повчанням, напученням

Ребронт (роброн) — старовинна жіноча сукня з кринолiном

Рєвізія — у кріпосницькій Росії перепис населення, що повинно було платити подушну подать і відбувати рекрутську повинність

Ренське — рейнське, назва вина

Ридван — дорожна карета для далеких подорожей, запряжена 6 — 12 кіньми

Родзинки — сушені ягоди винограду

Розгрішеніє (розгрішення) — відпущення кому-небудь його гріхів

Рубанець — тут: різка

Рундук — ґанок

Рябець — шуліка

Садукеї — у стародавній Іудеї — представники релігійно-політичної течії

Саж — хлів, призначений для відгодівлі птиці, свиней

Сапатий — хворий на сап — заразну хворобу однокопитних

Свитник — той, хто шиє свити — старовинний довгополий верхній одяг з домотканого грубого сукна

Свість — своячка

Світилка — дівчина, яка на весіллі виконує спеціальний обряд — тримає свічку і меч

Сволок — балка, яка підтримує стелю в будівлі

Седмиця — тиждень

Секуція — екзекуція

Середохрестя — четвертий тиждень великого посту

Серпанок — головний убір заміжньої жінки з прозорої легкої тканини, що має вигляд шарфа

Сиділець — шинкар, крамар

Сикурс — підмога

Сйній камінець — галун

Синтаксис — третій клас тодішніх семінарій

Сиріч — тобто, інакше кажучи

Сита — мед, розведений водою, або медовий відвар на воді

Сицевий — такий

Сімо — сюди, тут

Скиндячки — стрічки, бинди

Скіпщина — оренда землі, яку оплачують не грошима, а частиною свого врожаю

Скликанчик — закличний дзвін

Сколотини — побічний рідкий продукт, що одержують при збиванні масла; маслянка

Скоромник — той, хто вживає у пісні дні скоромну їжу, не постить

Скраклі — українська народна спортивна гра, яка полягає в тому, що гравці вибивають палицею з відведеного місця невеличкі циліндричні цурпалки; крокет

Скубенти — тут: дрижаки

Скусний — майстерний, вправний

Сластьон — пампушка з пшеничного борошна, смажена в олії, обсипана цукром або полита медом

Смажнії вуста — гарячі червоні вуста

Соньмище — зборище

Соняшниця — народна назва гострого шлункового захворювання

Сорокоуст — у православній церкві — молитви по покійникові, які читаються протягом сорока днів після смерті; сороковий день після чиєї-небудь смерті

Сорочини (сороковини) — сороковий день після чиєїсь смерті; поминки в цей день

Сотник (сотенний) — на Україні в XVI — XVIII ст. особа, яка очолювала сотню, спочатку обиралась козаками, а потім призначалась гетьманом або царем

Соцький — у дореволюційній Росії й на Україні нижчий поліцейський чин на селі, якого обирали на сільській сходці

Спас — назва кожного з трьох церковних свят, що відзначаються православною церквою з 1 по 15 серпня за ст. ст.

Спасівка — піст, що припадає на 1 — 15 серпня за ст. ст.

Спектор — інспектор

Спирра — військова одиниця; рота

Спіх — успіх

Сполать — слава, хвала

Справник — у дореволюційній Росії — начальник повітової поліції

Ставник — великий церковний свічник

Стихира — церковна пісня з біблійним сюжетом

Стовбула перекидатися — через голову

Стовпець — тут: вид печива з гречаного борошна циліндричної форми

Страсті — вечірнє богослужіння у передвеликодній (страсний) четвер

Страшна (страсна) свічка — свічка, яка горіла під час церковної відправи в страсний четвер

Субітка — карання школярів по суботах, яке супроводжувалося молитвою "Помни день субботний..."

Сула — судак

Суть — є

Ськати — шукати вошей у чиємусь волоссі; шукати

Тавлинка — табакерка

Тарадайка — легкий двоколісний візок

Тасун — штовхан, стусан

Твар — обличчя

Темп — тут: прийом, роблений рушницею

Тирити — тягти, понад силу волочити

Тирлич — трав'яниста чи напівкущова рослина з яскраво-синіми або жовтими квітами

Титло — надрядковий знак над скорочено написаним словом або літерою, вжитою в значенні цифри

Тресугубий — потрійний

Токмо — тільки, лише

Три листа — гра в карти

Троїста музика — український народний ансамбль, який складається з трьох музичних інструментів, найчастіше з скрипки, бубна і цимбалів

Тропак — український народний танець, близький до гопака

Тяжиновий — пошитий з вибивного або смугастого полотна — тяжини

Убо — отже

Угобзення — возвеличення

Угомбнна палата — карний суд

Уконтентувати — вдовольнити

Уне — щодо (когось, чогось)

Урагова мати — вража мати

Уразівське сукно — просте сукно

Уроки — за марновірними уявленнями — наслання хвороби, кому-небудь поглядом

Утреня — ранкова служба в церкві

Ушестя — церковне свято вознесіння

Флігельман — фланговий солдат, який показував прийоми рушницею

Фофан — дурень, йолоп

Фрунт (фронт) — у шикуванні військ лицева сторона

Фуктель — муштра

Халавур (халахур) — вітрогон

Халат — старовинний довгополий верхній чоловічий одяг; каптан

Халягура — циганський танець

Халяндра — циганський танець

Хамло — галуззя, хмиз

Ханьки м'яти — байдикувати

Хаптурок (хавтур) — хабар; побори натурою, які брало духовенство

Харцизяка — грабіжник, розбійник

Хатня морква — бурчання

Хвательний — квартальний, поліцейський чин, який здійснював нагляд у кварталі

Хверт (ферт) — стара назва літери "ф"

Хвонарне — податок на ліхтарі

Хляби (хляга) — дощова погода

Хрещення — релігійний обряд, який відправляють над новонародженим або дорослим на знак прилучення до християнської церкви

Хрещик — рід гри, в котрій одна пара гравців ловить другу; танкова гра, під час якої хлопці і дівчата міняються місцями

Хука дати — промахнутися

Хура — валка підвід

Цвяхований — тут: у прикрасах

Цихвіра — цифра

Цілковий — срібна монета вартістю один карбованець

Ціловальник — шинкар; продавець спиртних напоїв

Ціновка — аукціон

Ціновщик — оцінювач майна

Цятатися — грати в чіт і лишку — вгадувати, до пари чи не до пари

Чаплія — кухарське знаряддя, за допомогою якого переносять гарячу сковороду — залізний гак з дерев'яним держалном

Часточка — пожертвування на церкву за упокій душі померлого, а також за здоров'я

Чаятельно — правдоподібно

Чванець — посудина

Черкеска — старовинний верхній чоловічий одяг з сукна з прорізами і відкидними рукавами

Чертог — тут: хата

Черчатий (червчатий) — червоний

Чистий понеділок, чистий четвер — дні тижня великого посту, в які, за настановою церкви, слід тримати все в чистоті

Чмелів слухати — бути в стані запаморочення

Шаг (шажок) — до революції на Україні дрібна розмінна монета вартістю півкопійки; гріш

Шалевий — пошитий з шалі — тонкої, переважно шерстяної тканини

Шерітвас — чан

Шкаповий — пошитий з кінської шкіри

Шквиря — снігова буря; хуртовина

Шкураток — шматок шкіри

Шпетний — гарний, чепурний

Штоф — старовинна міра рідини, переважно вина, горілки, яка дорівнює 1/8 або 1/10 відра; чотиригранна скляна посудина з короткою шийкою, яка вміщує таку ж кількість вина, горілки та ін.

Шуйця — ліва рука

Шумиха — тонкі пластинки золота, якими що-небудь оздоблюють; сріблясті або золотисті металеві нитки.

Шушун — старовинний верхній жіночий одяг — кофта, тілогрійка або сарафан особливого покрою

Ю — її

Юпка — верхній одяг, жіночий — у вигляді довгої корсетки, переважно з рукавами; чоловічий — короткополий каптан, пошитий у талію, із складками і стоячим коміром

Юхтові чоботи — чоботи з юхти — шкіри, яку одержують особливою обробкою шкур великої рогатої худоби, коней, свиней

Ядєніє — вживання їжі

Яти — брати

Ятір — риболовне знаряддя (сітка, натягнена на обручі), що його встановлюють на дні водоймища

Ятка — палатка на ярмарку

Ятрівка — жінка чоловікового брата

Примечания

Вперше надруковано під назвою "Вот любовь" в автоперекладі в журналі "Современник", 1839, т. XVI, кн. 4, с. 1 — 115.

Українською мовою вперше надруковано у виданні: Сочинения Григория Федоровича Квитки. Малороссийские повести, рассказанные Грыцьком Основьяненком. Под редакцией А. А. Потебни. Харків, 1887, т. 2, с. 239 — 304.

Автограф зберігається у відділі рукописів ІЛ (ф. 67, № 1). Рукопис автоперекладу невідомий.

У відділі рукописів ІЛ (ф. 67, № 823, 75) знаходиться автограф третьої книжки "Малороссийских повестей", яка так і не була видана. До неї ввійшли такі твори Квітки-Основ'яненка: "Божі діти", "Перекотиполе", "Щира любов". На автографі повісті "Щира любов" цензурний дозвіл П. Корсакова, датований 14 лютого 1839 р. Як вважає М. С. Грицюта, коли Квітці не вдалося видати третьої книжки "Малороссийских повестей", він вирішив опублікувати "Щиру любов" окремим виданням (див. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібр. творів. У 7-ми т., т. 3, с. 448), Однак цей твір за життя письменника вийшов у світ тільки в автоперекладі.

Прийнявши повість до друкування, П. О. Плетньов зауважив у листі до письменника, що головній героїні Галочці бракує життєво-реальннх рис. У відповідь дружина Квітки Анна Григорівна розповіла, що Галочка — героїня реальна, з прихарківської слободи Гончарівки, що про її розум і красу люди розповідають легенди і складають пісні, а сам Квітка писав, шо

про Галочку йому повідомила "депутація" читачів, щоб він її описав у своєму творі. І все ж Квітка погодився з зауваженнями Плетньова, і в одному з наступних номерів "Современника" (1840, т. XVII, кн. 1, с. 107 — 112) був надрукований другий варіант закінчення повісті разом з приміткою П. О. Плетньова, де розповідалось про творчість Квітки і про повість "Щира любов".

Другий варіант закінчення повісті, який слід вважати канонічним, письменник вставив у рукопису перед першим варіантом. В кінці обох варіантів закінчення Квітка написав: "Кінець третьої книжки". Ось текст першого варіанта закінчення:

— Здрастуй, мій любезний приятелю, Олексію Петровичу, — крикнув Семен Іванович, убігши у хату, і кинувся його обнімати. — Як, — каже, — поживаєш?

— Спасибі богу! — сказав напротив і Олексій, що і зрадовався, побачивши його, а як здумав, що без нього тут совершилося, так у нього душа так і покотилася, і не зна, на яку ступити, і дума собі: "Буде ж тут усього доброго!"

— Де Галочка твоя? Чи здорова вона? Вже тепер певно вона мояі Ось, Петровичу, привіз тобі письма і від брата, і від дядюшки мого— старшого брата отцевського. Тут тобі усе добре пишуть, — так сказав Семен Іванович, сердешний, веселенький, говорливий, і, не дожидаючи над собою біди, сів на лавку і став доставати тії письма.

— Не турбуйтеся, Семене Івановичу! — сказав старий. — Письма опісля прочитаємо... А може, ви хочете побачити Галочку?

— На, панотче, читай отсії письма, а я побіжу знайду Галочку, що ще, може, і не зна, що я приїхав. Знайду і приведу до тебе, а ти нас і поблагослови, як дітей своїх. Тепер ні у чім не буде замішки. — І хотів було бігти за Галочкою, так Олексій зопинив його, кажучи:

— Та не турбуйтесь, ви вже її не знайдете, вона сама до вас вийде. — Та й кликнув: "Галочко, а вийди сюди, душко, на часинку!"

Галочка і увійшла... Семен Іванович кинувся було як стріла до неї, як — зирк!.. — ув очіпку!.. Його Галочка вже молодицею!.. Він так і стрепенувся, поблід як стіна ... і впав на стіл. Полежавши, скочив і до неї:

— Галочко, що се ти наробила?

— Семене Івановичу! — сказала, поклонившися йому, Галочка, ковтаючи сльози, що так від серця йдуть і душать її. — Перш усього, — каже, — говоріть зо мною, як з мужньою жоною. Панотець мене благословив, і я по моїй самій чистій волі вийшла за чоловіка чесного, доброго. Він мене любить кріпко, шанує і жалує мене. Так після сього мені не приходиться ні від вас нічого слухати, ні споминати, та й самії думки треба нам відганяти від себе ... Прощайте, ще раз довелося вам сказати на віку!.. Забудьте усе і не споминайте... Я вам розв'язала світ... Ви знайдете своє щастя ... а я!..

Сльози так і залили їй речі ... Вона мерщій убігла у кімнату, зачинилась, і чути було, як защепнулась.

Довго Семен Іванович, припавши на стіл, плакав, ридаючи гірко... Далі скочив, обняв Олексія, поціловав його, кажучи:

— Прощай, Олексію Петровичу, на вішнії віки! — Вдаривши себе рукою по голові, вибіг з хати ...

Тільки вони його й бачили і не чули ніколи про нього нічого ...

Виїздив я на своєму віку чимало по світу! Був і у Змієві, і у Чугуєві. А другий кінець ще і дальше. Проїжджав Охтирку, до Лубен доїжджав, і в Прилуці жив. Там знав я сього Семена Івановича. Він вже відслужився у війську. Бусурмани-турки ноги йому прострелили, а ліву руку відрубали.

Раз, позакурьовавши люльки, лежали ми у його садку під липою; так я тут спитав його, через що се так його окалічили? Інший вернеться з війни цілісінький і не осмалений, хоч і розказує, що і такі і такі городи брав.

— Я, друже, сам на себе ськав смерті, — сказав Семен Іванович, здихнувши важко. — Не вспіла загоїтись нога, я вп'ять на коня. Одтяли руку; поки вигоївся, стало замиреніє ... пішли мої думки геть!

— Через що ж таке ви ськали собі смерті? — спитав я.

— Через любов! — сказав він і здихнув ще важче та й задумався. Далі й каже:

— Я, друже, так любив одну дівчину, аж у Харкові, що трохи з ума по ній не зійшов. Та й було ж від чого. Полюбив її — міри нема! Ну, так полюбив, що бачу, не можна мені без неї жити. Я подумав-подумав: "Що ж? Вона мене любить, розумна, я її скоро привчу бути панею, та ще такою, що лучче прирожденних". Що ж? Не захотіла йти за мене! А щоб часом не піддатися, так вона без мене звінчалася аби з яким батраком, щоб мені світу собою

не зав'язати, щоб не соромити мене собою, і усеє прочее говорила.

Правду тобі, приятелю, скажу, що як вздрів її вже молодицею, жінкою другого, а не моєю, то не знаю, як я тут і не вмер, на тім же місці. Та таки і струснуло мене! Більш півгоду хирів. Далі пішов на війну, не вбили. Прийшов додому: що б робив з нудьги! І світ мені не милий, і ніщо не веселить. Тут мене пособрали у капітан-справники, тільки що намісничество відкрилося. Отто і став я по неволі меж людей. Далі бачу, що не можна так прожити, хоч і тогді Галочки (так її звали) кріпко жаль було, бо любив її якось-то не так, як прочих любимо. Ну, дарма!.. сяк-так, я і оженився, та узяв собі жінку добру, хорошого роду, та тільки бідну. Так тут-то побачив, що Галочка правду казала, що нас заїдять люди, як дізнаються, що в мене жінка з мужичого роду. Коли ось моя і благородна, так наші тузи і ганьбують нею, і не приймають до себе, і мене часом попрікають і чужі, і родичі. А що б було, якби я на Галочці б оженився? З'їли б зовсім, а вона не стерпіла б біди на мене і іменно вмерла б. Моя ж жінка, спасибі богу, добра, мене любить. Часом сміється з неправди людської, а часом і усього бува. Наградив нас бог діточками; здається, добрі будуть нам на втіху. Завсегда згадую Галочку і дякую їй, що відвела мене від біди, не відняла в мене щастя, яке тепер маю, і якого б з нею через людей не було б мені. Вона, мабуть, більш людей знала, чим я, бо усе по її сталося. Розумна була, розумна!

І як задумався, та й довго сидів, усе думаючи, аж поки я його розважив; і він мені розказав усе, що в них було з Галочкою на Гончарівці у Харкові.

Прийшлося ж мені бути опісля у Харкові. Куди люди, туди і я: на Гончарівку проходжуватися. Ходючи сюди-туди по вулицям, поглядаю — знаєте, тогді ще молод був — на дівчат, що повиходили на вдвір'я, бо неділенька була. Дивлюсь — не

тепер споминки! — сидять на призьбі дівка та молодиця... одно те, що молоденькі обоє, а друге, що за красиві! Не знаєш, котора красивіша: чи дівка, чи молодичка?

Я до сього торгу пішки, як там кажуть. Як вздрів, так і став як укопаний. Стою і тільки їх розглядаю. Аж ось і обізвалася — а я її і недоглядів, що й вона тут межи ними, держачи дитину, сидить — бабуся, не овсі стара, а так, доходить до старості, так що було їй годів з п'ятдесят. Як обізвалася до мене та й питається:

— А чого вам, паночку, тут треба?!

Я й остався ні в сих ні в тих. Треба що-небудь сказати, а не знаю що і зачим я тут стою, не знаю. Якось-то мені попало на думку, що я на Гончарівці. Тут згадав я Семена Івановича, Галочку Таранцівну, та як нігде дітись, так я і кажу:

— Та мені тут треба було знайти ... чи не зна ... може, хто ...

— Кого ж вам треба? — спиталася тая жінка.

— Чи не зна хто, де тут жила, а може, й живе Галочка Таранцівна, так її змолоду звали.

— А нащо вам вона? — всміхаючися пита вона мене, а сама так бастро на мене дивиться ... а чорні очі, правду сказати, змолоду, так, що очі були.

— Та там... від одного чоловіка поклон їй передати.

— Від кого б то?

Та так трошки і посмутилася і каже мені:

— Просимо, паночку, у хату, може, і я вам що-небудь про неї скажу. Посидьте ж, доненьки, за воротами та виглядайте батька. А ти, Наталко, — сказала вона молодиці, — озьми свою дитину. Та не втікай ще додому: нехай мужик за тобою прийде. Просимо, паночку, до господи.

Нічого робити: треба мені йти за нею. Увійшли. От вона і пита, усе усміхаючися:

— А хто ж то поклон пересила до Галочки?

— Чи ти ж її, паніматко, знаєш?

— Може, і знаю, як скажете, від кого поклон.

— Та від Семена Івановича, із-під Прилуки.

— Я так і думала, — сказала жінка, похиливши голову. Далі, подумавши, і пита:

— Як він собі пожива?

— Е, так ти то і єсть Галочка? — спитав я.

— Може, таки і я. Так він вам розказовав про мене? — питалася Ґалочка, трошки змініючися на лиці.

— Розказовав усе. — От і розказав їй, що чув від Семена Івановича, і як він їй дякує, і про усе говорив.

Як же розговорилися, то й вона розказала усе, що яково її було, як спершу стала знати його, і що опісля було з нею.

— Я його любила кріпко, — розказовала Галочка, — і для нього, щоб йому щастя дати, пішла б на усякую муку. Не легка мука, як я і заміж пішла, щоб його відлучити від мене. Йшла, і сама не знаю, за кого йду і для чого йду. Точнісінько, як у ві сні була! Нічого не розберу, що робиться, а усе поспішаю... Не схаменулася і заміж пішедши. Усе ніби я не у своєму умі була. Як ось приїхав і Семен Іванович. Як я вийшла до нього, що з ним говорила, нічого не тямлю, бо на мене затим прийшла така гарячка, що я шість неділь не уставала. Думали, зовсім вмру! І одужавши, я не приходила до ума. Усе мені було тяжко, усе важко! Нудьга замучила. Часом, було, не знаю, що се за чоловік. А се був мужик мій. Тільки, було, батенько, нехай царствує, розговорить мене, то я хоч наплачуся добре, то мені і легше стане. А то хоч скрізь землю, хоч світ за очима піти! Така біда була! Аж ось господь дав мені хлопчика. Якось-то прийшлося, що новорожденному дали ім'я Семен. Я зрадовалася, і прийшло мені на думку, нехай він буде Семена Івановича хрещеник. Батенько мене послухав, а Микола, мужик мій, той і давно! Він ще й тепер мені у вічі дивиться, чим мені угодити. От ми і покумалися з Семеном Івановичем, хоч за очі. Що ж? З першого хлопця з мене як рукою зняло. Я перестала журитися, стало мені легко дихати. Я почала розуміти, що я вже мати, що треба думати об дітях, та дальше-дальше і вдарила лихом об землю. Не хочу брехати, частісінько думала об Семені Івановичу, споминала, як ми з ним спізналися, і здавалося мені, що у ті пори, як я була з ним, що я не по сій землі ходила, а по іншій, по золотій, між прехорошими цвіточками. Здавалося, що й сонечко ясніше світило і тільки на нас двох і сяяло, і веселість, і радість нам подавало! Далі я неначе упала у якусь яму, де темно, пусто, мов у гробу!.. Що робилось зо мною, нічого не тямлю!.. Як вийшла з ями, світ мені піднявся. В мене є муж, чесна, добра душа, шанує, любить,

береже мене: пилині не дасть на мене пасти... В мене хлопчик, синочок, втіха моя!.. Далі-далі — мені усе легше, усе веселіше. В мене і дочечки. Отто Наталку бачили? Другий год замужем, на Подолі. Отто її і дитина. Друга дочечка підроста і тож буде красива. Мої дочки, кажуть, по мені пішли, у великій славі, — усміхаючись, сее розказовала Галочка. — Старший хлопець, Семен, парень-друзяка. На той год, діждемо, будемо женити. Другі хлоп'ята підростають: інший у ремествi, а інший письма вчиться. Батенька поховала, та вже тогді, як оглядiлася, і у розум прийшла. Нін потішався унучатами, веселився, глядючи, що я перемогла своє лихо і жила у щасті, не думаючи коли-небудь його мати. Благословив нас, дяковав мене, що я не вийшла з своєї долі, не захотіла панею бути, і успокоївся навіки. З Миколою ми живемо, як бог нехай дає і усякому. У нас одна думка, одна воля, одна душа. Нема у нас не тільки сварки або лайки, та й не чули ми один від одного противного слова. Живемо, багатіємо, маємо діточок добрих, слухняних, і за усе хвалимо бога!

— А Семена Івановича часто згадуєш? — запитав я.

— А як же? Усяк день молюся за нього, щоб йому бог послав щастя за те, що він мене хотів, по його думці, щасливою зробити. Тепер, як чую, що він щасливо пожива і що бог і його благословив діточками, такими ж добрими, то мені на серці стало весело. А то, було, не без того, що журюся, не чувши об нім нічого. Весело мені і те, що він мені дякує, що зробила для нього моя щира любов?" [В перекладі на російську мову додано: "Кто научил тебя, Галочка, девушка простая, без образования, без сведений о свете, кто научил тебя так любить? Вот любовь!"]

Сама істинна правда була у сьому, що я отсе розказовав. Ще й теперечки є у Харкові на Гончарівці старі люди, що чули від батьків своїх, а декотрі і самі зазнають сюю Галочку, і що з

нею, і як поводилося, її, або панотця її по-вуличному звали і Литвином, так і вона від кого взивалася "литвинівна". Двір Олексія Таранця був саме на вулиці Довгальовка, що на Гончарівці, і часточка його під двором міщанина Головина, супротив Сірикового двора якраз, а більша часть відійшла на площадь, де стоять жандарські конюшні.

Обіщався мені чоловік і тих пісень достати, що на Галочку Таранцівну поскладали тогді люди, усе вихваляючи її, яка то вона була красива. Так коли достане, то я їх де-небудь приткну, щоб нашої Гончарівки слава не гинула.

У 1839 — 1840 рр. Квітка-Основ'яненко на основі повісті "Щира любов" написав драму "Щира любов, або Милий дорогше щастя" (цензурний дозвіл датовано 21 травня 1840 р., надрукована у виданні "Южный русский сборник. Издание Амвросия Метлинского", Харків, 1848, с. 1 — 88). І хоч у драмі з'явилися нові персонажі, її концепція залишилась без зміни. П'єса з великим успіхом йшла на сцені Харківського театру в постановці трупи Л. Ю. Млотковського. Вона зацікавила О. М. Островського, і в його переробці під назвою "Искренняя любовь, или Милый дороже счастья" була поставлена в 1852 р. на сцені Великого театру у Москві. Роль Олексія Таранця з успіхом виконував видатний російський актор М. С. Щепкін.

notes

1 — Смирницька Єлизавета Миколаївна — племінниця Г. Ф. Квітки-Основ'яненка.

2 — Мова йде про Паніна Петра Івановича (1721 — 1789) — російського генерала, який зіграв видну роль під час Семилітньої війни 1768 — 1774 рр., взявши штурмом фортецю Бендери.

3 — Об Євдокії — за церковним календарем 13 березня.

4 — Четь мінея (четьї мінеї) — збірники житій святих, повчань, казань.

5 — Шльонськ — тобто Сілезія — історична слов'янська область у верхній та середній течії Одри. Тут бували великі ярмарки.

6 — Так називалися студенти різних класів тодішніх семінарій і духовних училищ.

7 — Теплого Олексія — за церковним календарем 29 березня.

8 — Курязький монастир біля Харкова, заснований в 1663 р.

9 — Хорошів (Хорошеве) — було відоме Хорошево-Вознесенським жіночим монастирем, заснованим на місці стародавнього городища. Тепер селище Харківського району Харківської області.